

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย “เครือข่ายการวิจารณ์ : การวิจัยและพัฒนา”

เล่ม 1: บทสังเคราะห์การวิจัย

อัญชลี ชัยวรพร
(หัวหน้าโครงการ)

กันยายน 2558

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย “เครือข่ายการวิจารณ์ : การวิจัยและพัฒนา”

คณะทำงาน

สังกัด

คุณอัญชลี ชัยวรพร

นักวิจารณ์อิสระ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. เจตนา นาควัชระ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ดร. ศุภชัย อาริรุ่งเรือง

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คุณประภาภรณ์ สีนานวน

นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ. ภัทรา โต๊ะบุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มรฐา ปริญญาจารย์

นักวิจัยอิสระ

สิทธิรินทร์ สนิทชน

นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร

คุณไอยเรศ บุญฤทธิ์

นักศึกษาปริญญาเอก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณศรีนิตี สุวรรณศักดิ์

นักวิจัยอิสระ

คุณอรพินท์ คำสอน

นักวิจัยอิสระ

คุณกรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์

นักวิจัยอิสระ

คุณสุณิสา เจริญนา

นักวิจัยอิสระ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทคัดย่อ

ABSTRACT

- เล่มที่ 1 บทสังเคราะห์การวิจัย
- เล่มที่ 2 รายงานการวิจัยสาขาวรรณศิลป์
- เล่มที่ 3 รายงานการวิจัยสาขาทัศนศิลป์
- เล่มที่ 4 รายงานวิจัยสาขาภาพยนตร์
- เล่มที่ 5 รายงานวิจัยสาขาศิลปะการแสดง
- เล่มที่ 6 รายงานวิจัยสาขาสังคีตศิลป์

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “เครือข่ายการวิจารณ์ : การวิจัยและการพัฒนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อประมวลและวิเคราะห์เครือข่าย (Compendium of Networks) นักวิจารณ์และผู้สนใจการวิจารณ์ศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบันในประเทศไทย ศึกษาและทดลองกรณีตัวอย่างเพื่อหาศักยภาพของเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ โดยใช้วิธีสำรวจและวิเคราะห์โครงสร้างเครือข่ายและองค์ความรู้การวิจารณ์ศิลปะ สัมภาษณ์ผู้รู้ และสร้างกิจกรรมส่งเสริมเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ

ผลการวิจัยพบว่า เครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะพบได้ทั้งในพื้นที่โลกจริงและโลกเสมือนจริง ลักษณะการเชื่อมโยงบนทั้งสองพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละสาขา โดยเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะโดยตรง ซึ่งหมายถึงเครือข่ายที่ทำงานประเมินคุณค่างานโดยใช้การถ่ายทอดทางมุขปาฐะหรือลายลักษณ์นั้นมีน้อยมาก และไม่พบในสาขาสังคีตศิลป์เลย แต่เมื่อได้ขยายคำจำกัดความของรูปแบบการวิจารณ์ ให้รวมถึงการวิจารณ์ทางอวัจนภาษาและกิจกรรมสนับสนุน ก็พบเครือข่ายทางการวิจารณ์มากขึ้น ส่วนใหญ่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร หรือปริมณฑล โดยมีเครือข่ายในภูมิภาคน้อยมากแทบทุกสาขา

ลักษณะความสัมพันธ์ของเครือข่ายมีทั้งระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบัน โดยเครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลขนาดเล็ก เป็นพื้นที่สำคัญที่จะนำไปสู่การวิจารณ์ให้เกิดขึ้นได้มากที่สุด ในปัจจุบันการสร้างเครือข่ายมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในแต่ละสาขาเท่านั้น แต่ยังสามารถสร้างเครือข่ายข้ามสายศิลปะ และข้ามประเทศอีกด้วย

ปัจจัยที่ทำให้เกิดเครือข่ายนั้น มีทั้งเกิดจากการมีเป้าประสงค์ร่วมกัน เกิดจากวัฒนธรรม เทคโนโลยี และเฉพาะการ นอกจากนี้ยังพบว่า เครือข่ายนอกจากจะมีประโยชน์ต่อการวิจารณ์แล้ว บางครั้งก็เกิดผลกระทบเชิงลบต่อผู้ที่อยู่นอกเครือข่ายนั้นด้วย

ABSTRACT

This research project, “Networking of Criticism : Research and Development” is aimed at identifying, compiling and analysing a compendium of networks of criticism at the levels of individuals, groups and institutions in Thailand. It also explores and proposes model groups that forge criticism networks most efficiently. The methodologies include surveying these networks and analyzing their structures, body of knowledge accumulate and resultant theories, as well as interviews and conduct of, and participation in, related activities.

The study shows that networks of criticism in Thailand are found both in the real and virtual worlds, with varying modes of connectivity, depending on the respective artistic fields. Direct criticism, meaning verbal and written criticism, is rare in most artistic domains, and there appears to be none at all in Thai classical music. Nevertheless, if the forms of criticism are flexible enough to include non-verbal criticism and related activities, networks can be found, especially in the area of Bangkok and its vicinities rather than in the rural areas.

Networks of criticism are connected at the levels of individuals, groups and institutions. Personal and small group networks are more effective in building up the culture of criticism of the arts. At present, networks cut across boundaries of individual art forms and link up beyond cultural and national frontiers.

Criticism networks may share common objectives and come into being by design, by culture, by technology or by crisis. Apart from contributing constructively to the development

of criticism, it must be admitted that networks can also prove to be counterproductive in excluding those not directly involved.

บทสังเคราะห์สรุปความก้าวหน้าในรอบ 1 ปี
(18 กันยายน 2557 – 17 กันยายน 2558)

โครงการวิจัย “เครือข่ายการวิจารณ์ : การวิจัยและการพัฒนา”

โดย

อัญชลี ชัยวรพร (หัวหน้าโครงการ)

โครงการ “เครือข่ายการวิจารณ์ : การวิจัยและการพัฒนา” เป็นการศึกษาเรื่องเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะใน 5 สาขา ได้แก่ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ สังคีตศิลป์ ศิลปะการละคร และภาพยนตร์ กำหนดการดำเนินงานระยะแรกระหว่างวันที่ 18 กันยายน 2557 – 17 กันยายน 2558 โดยให้นิยาม “เครือข่ายการวิจารณ์” ไว้ว่าเป็น การเชื่อมโยงภายใน และ / หรือระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล และ / หรือสถาบันที่แสดงออกด้วยลายลักษณ์และมุขปาฐะ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์แบบมนุษย์สัมพันธ์โดยตรง และผ่านสื่อสังคมออนไลน์ต่าง ๆ (โลกไซเบอร์) เพื่อถ่ายทอดแลกเปลี่ยนแบ่งปัน และ / หรือกระตุ้นให้เกิดความรู้ และความคิดเห็นเชิงวิจารณ์เกี่ยวกับศิลปะโดยรวม ตัวงาน บริบท และ / หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับศิลปะ

ในการดำเนินงานวิจัย โครงการกำหนดวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ประมวลและวิเคราะห์เครือข่าย (Compendium of Networks) นักวิจารณ์และผู้สนใจการวิจารณ์ศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบันในประเทศไทย

2. ศึกษาและทดลองกรณีตัวอย่างเพื่อหาศักยภาพของเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ

ส่วนในเรื่องผล (outcome) ที่จะได้รับนั้น ได้กำหนดไว้ดังนี้ คือ

1. แผนที่และข้อมูลอันเป็นระบบว่าด้วยเครือข่ายผู้สร้างสรรค์งาน นักวิชาการ และผู้สนใจการวิจารณ์ศิลปะเพื่อนำไปสู่การพัฒนาและความรู้การวิจารณ์ในประเทศไทย

2. ข้อเสนอทั่วไปที่ว่าด้วยการการดำเนินงานวิจารณ์บนรากฐานของกลุ่มหรือเครือข่าย

ในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และผลดังกล่าว โครงการเสนอวิธีวิจัยเป็น 3 ส่วนดังนี้

1. สำรวจและวิเคราะห์โครงสร้างเครือข่ายและองค์ความรู้การวิจารณ์ศิลปะ
2. สัมภาษณ์ผู้รู้ ทั้งผู้ที่มีผลงานวิจารณ์อยู่แล้ว และผู้ที่มีได้เขียนงานวิจารณ์
3. สร้างกิจกรรมส่งเสริมเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ เช่น การจัดเสวนา คลินิกการวิจารณ์ ฯลฯ

โครงการได้ทำงานตามวิธีวิจัยที่นำเสนอต่อ สกว. ครบทั้ง 3 ส่วน ส่วนใหญ่เป็นการดำเนินงานในส่วนที่ 1 คือ สำรวจและวิเคราะห์โครงสร้างเครือข่าย และสัมภาษณ์ผู้รู้ เนื่องจากว่าหลังจากที่ได้ลงมือปฏิบัติจริงแล้ว ผู้วิจัยพบว่าต้องเพิ่มการเข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น แตกต่างกันไปในแต่ละสาขา สาขาสังคมศิลป์สังเกตการจากงานแสดงดนตรีที่มีใช้การเสวนา สาขาภาพยนตร์สังเกตการจากการเข้าชมภาพยนตร์และปฏิกิริยาหลังการชมภาพยนตร์ คล้ายกับการเข้าร่วมฟังหลังการแสดงของสาขาศิลปะการละคร สาขาทัศนศิลป์สังเกตการจากการเปิดงานแสดงต่าง ๆ ในกรณีของสาขาวรรณศิลป์ มักจะเป็นการเข้าร่วมเสวนาต่าง ๆ

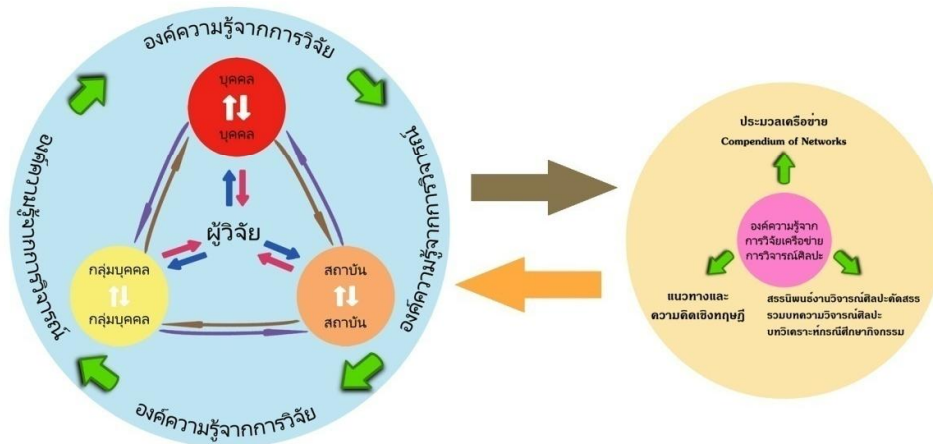
การสร้างกิจกรรมส่งเสริมเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะซึ่งเป็นวิธีวิจัยที่สามนั้น ได้ดำเนินการอยู่ทุกสาขา เพียงแต่มีความแตกต่างกันไปในรายละเอียด บางสาขาก็ได้ลงลึกไปตั้งแต่แรก ขณะที่บางสาขาเริ่มสร้างกิจกรรมอยู่บ้าง แล้วแต่บริบทในส่วนของการเคลื่อนไหวของแต่ละสาขา

สำหรับรายละเอียดและผลของการดำเนินงานวิจัย สามารถกล่าวสรุปได้ดังนี้

1. การดำเนินงานตามแผนภูมิของเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ

ในการเสนอโครงการวิจัยกับ สกว. โครงการได้สร้างแผนภูมิเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะเพื่อให้ใช้ร่วมกัน อยู่แผนภูมิหนึ่ง โดยพัฒนามาจากกรอบแนวคิดที่จะใช้กับโครงการดังต่อไปนี้

แผนภูมิ เครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ

เมื่อได้มีการปฏิบัติงานอย่างจริงจังในระยะที่ 1 พบว่า แผนภูมิดังกล่าวเป็นกรอบรวมที่ควรจะใช้ประเมินแนวคิดของโครงการทั้งสองระยะ แต่การทำงานในระยะที่ 1 นี้ที่เป็นเพียงการประมวลข้อมูลว่าเครือข่ายอยู่ที่ใดและมีลักษณะอย่างไร รวมทั้งการทดลองการสร้างเครือข่ายในลักษณะต่าง ๆ ทำให้ผลการศึกษาในระยะที่ 1 ยังมิได้ลงลึกในการนำองค์ความรู้จากการวิจัยและองค์ความรู้จากการวิจารณ์ (ในวงกลมแรก) ไปใช้ แม้ว่าผู้วิจัยอาจจะค้นพบองค์ความรู้ของกลไกในการสร้างเครือข่ายบ้าง สำหรับข้อสรุปเรื่องแนวทางและความคิดเชิงทฤษฎี (ในวงกลมที่ 2) จะยิ่งชัดเจนขึ้นเมื่อมีการศึกษาครบทั้งสองระยะ

อย่างไรก็ตาม ทุกสาขาสามารถค้นพบแผนภูมิเครือข่ายการวิจารณ์ในแต่ละสาขาได้อย่างชัดเจน ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในเรื่องเครือข่ายทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้อีกต่อไป ดังรายละเอียดในหัวข้อ 2.4 ที่ว่า ด้วยลักษณะและความสัมพันธ์ของเครือข่าย

จากข้อสรุปต่าง ๆ ที่ค้นพบในระยะที่ 1 นี้ มีคำศัพท์ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานวิจัยขึ้น ซึ่งโครงการขออนุญาตคำศัพท์ดังกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

การวิจารณ์โดยตรง หมายถึงการวิจารณ์ที่เน้นการประเมินคุณค่างานศิลปะเป็นจุดมุ่งหมายหลัก ใช้การถ่ายทอดทางมุขปาฐะหรือลายลักษณ์ โดยที่การวิจารณ์มิได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือส่วนประกอบของการสร้างสรรค์กิจกรรมนั้น

การวิจารณ์เต็มรูปแบบ หมายถึงการวิจารณ์ที่เน้นการประเมินคุณค่างานศิลปะทางมุขปาฐะหรือลายลักษณ์เป็นจุดมุ่งหมายหลัก โดยการประเมินคุณค่านั้นเป็นการสร้างสรรค์ในการแสดงทรรศนะที่ครบกระบวนการทั้งในแง่ดีและชมและการให้เหตุผล

2. การดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

ก่อนที่จะประเมินผลการวิจัยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ โครงการขออธิบายรายละเอียดข้อค้นพบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เนื่องจากหลายสาขาได้ทำงานเกินจากวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และหลายสาขาพบข้อจำกัดบางอย่างสามารถสรุปข้อค้นพบตามประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

2.1 พื้นที่เครือข่ายการวิจารณ์

2.1.1 แผนที่เครือข่ายการวิจารณ์ ทุกสาขาได้ข้อสรุปเช่นเดียวกันว่าพื้นที่ในการสร้างเครือข่ายแบ่งเป็น 2 พื้นที่อย่างชัดเจน ได้แก่

- **พื้นที่บนโลกจริง (physical world)** เป็นเครือข่ายที่จับต้องได้ มีการรวมตัวกันเป็นกิจจะลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นทางการหรือไม่ โดยกิจกรรมที่จัดมีทั้งที่มุ่งหวังการวิจารณ์โดยตรงหรือเพียงส่งเสริมการวิจารณ์ มีฐานปักหลักอยู่บนพื้นที่บนโลกจริงแห่งใดแห่งหนึ่ง

- **พื้นที่บนโลกเสมือนจริง (virtual world)** เป็นเครือข่ายที่ไม่มีฐานปักหลักในเชิงกายภาพที่ใด แต่กระจัดกระจายไปทั่วประเทศ บางครั้งข้ามประเทศ โดยใช้อินเทอร์เน็ตเป็นตัวเชื่อม หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่ายที่อยู่บนโลกเสมือนจริง

แต่ละสาขารวบรวมเครือข่ายทั้งที่เป็นวิจารณ์โดยตรงหรือที่ส่งเสริมการวิจารณ์บนสองพื้นที่ได้ โดยนำเสนอในรูปแบบแผนที่เครือข่ายการวิจารณ์ สรุปได้ว่า สาขาสังคีตศิลป์มีเครือข่ายอยู่ทุกจังหวัด แต่เป็นเครือข่ายส่วนบุคคลระหว่างครู - ศิษย์ตามบ้านดนตรี รองลงมาได้แก่สาขาวรรณศิลป์และทัศนศิลป์ที่พบเครือข่ายตามจังหวัดเล็ก นอกเหนือไปจากจังหวัดใหญ่ ทั้งนี้เป็นไปได้ว่างานทั้งศิลปะในสองสาขาอาศัยบุคคลเพียงคนเดียวในการสร้างงาน นักเขียนและศิลปินจึงอยู่กระจัดกระจายไปทั่วประเทศ และนักเขียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างกิจกรรมที่สนับสนุนการวิจารณ์ โดยเฉพาะในส่วนของกรอบการเขียนและการอ่าน กิจกรรมเหล่านี้บางครั้งมีการวิจารณ์เป็นส่วนเสริม นอกจากนี้ความเป็นศิลปะอันเก่าแก่สุดอย่างวรรณศิลป์ทำให้มีร้านหนังสืออยู่ทั่วประเทศ ร้านหนังสือเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการวิจารณ์ในรูปแบบงานเสวนาหรือเปิดตัวหนังสือ เป็นต้น ขณะที่สาขาอื่นจำเป็นต้องมีพื้นที่ขนาดใหญ่และใช้เงินลงทุนขนาดสูง เช่น ห้องแสดงดนตรี โรงละคร และโรงภาพยนตร์ ดังนั้นจึงมีพื้นที่ในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการวิจารณ์ได้น้อยกว่า

สาขาภาพยนตร์พบว่าเครือข่ายการวิจารณ์ส่วนใหญ่อยู่บนพื้นที่เสมือนจริงเป็นหลัก โดยเฉพาะเฟซบุ๊ก จากการสำรวจในช่วงหกเดือนที่ผ่านมาพบว่ามีจำนวนสูงมากกว่า 100 เฟซบุ๊ก ทั้งนี้การวิจารณ์อาชีพและ

สมัครเล่น พื้นที่จริงจะสร้างเครือข่ายในลักษณะส่งเสริมการวิจารณ์มากกว่าจะสร้างการวิจารณ์โดยตรง ได้แก่ สอนวิชาวิจารณ์ภาพยนตร์หรือวิชาที่เกี่ยวข้อง จัดฉายภาพยนตร์ เปิดเสวนาและประชุม ให้รางวัลต่าง ๆ และให้พื้นที่ในการทำกิจกรรม

ส่วนสาขาศิลปะการละครนั้น เครือข่ายการวิจารณ์พบได้ทั้งโลกจริงและโลกเสมือน เครือข่ายบนโลกจริงเห็นได้ชัดจากชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดง ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เขียนอยู่บนสื่อสิ่งพิมพ์ ขณะที่เครือข่ายบนโลกเสมือนจริงมักจะเป็นกลุ่มที่สร้างจากผู้ชมด้วยกัน

สาขาสังคีตศิลป์ พบว่า การวิจารณ์ทางดนตรีไทยเกิดขึ้นตามปัจจัยในเรื่องส่วนตัวและสาธารณะ การวิจารณ์มักจะเกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระดับบุคคล ได้แก่ ครูกับศิษย์ ยากที่จะเกิดในพื้นที่สาธารณะ การวิจารณ์ส่วนใหญ่อยู่ภายใต้รูปแบบมุขปาฐะและดนตรีวิจารณ์ดนตรี ตามข้อสรุปของโครงการวิจัยในภาคที่ 1 “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ส่วนการวิจารณ์ลายลักษณ์มีพัฒนาการเป็นลำดับขั้นและเกิดเครือข่ายในรูปแบบของวารสารวิชาการทางดนตรี ขณะที่พื้นที่ใหม่หรือพื้นที่ออนไลน์นั้น ได้รองรับวัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์เข้าไว้ด้วยกัน แต่ก็ยังมีได้เกิดเครือข่ายการวิจารณ์อย่างชัดเจน ลักษณะเป็นเพียงรูปแบบลายลักษณ์ที่ปรับมาจากวัฒนธรรมมุขปาฐะ อย่างไรก็ตามอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่สาธารณะใหม่สำคัญที่จะช่วยส่งเสริมความรู้วิชาการทางดนตรีสู่สาธารณะมากขึ้น

สาขาทัศนศิลป์พบเครือข่ายโลกจริงในจังหวัดใหญ่ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร ขอนแก่น เชียงใหม่ และสงขลา นอกจากนี้มีเครือข่ายโลกเสมือนกระจายอยู่ทั่วประเทศ

2.1.2 การเชื่อมโยงของเครือข่ายบนโลกจริงกับโลกเสมือนจริง ผู้วิจัยในหลายสาขาพบว่า การสร้างเครือข่ายการวิจารณ์บนทั้งสองพื้นที่ มีทั้งที่แบ่งแยกกันอย่างสิ้นเชิงหรือเชื่อมโยงกัน ขึ้นอยู่กับธรรมชาติและ การเคลื่อนไหวของแต่ละสาขา ส่วนใหญ่แล้วมักจะใช้พื้นที่ทั้งสองในการวิจารณ์ด้วยกันทั้งสิ้น

ทั้งสาขาวรรณศิลป์และภาพยนตร์พบว่า เครือข่ายการวิจารณ์มักจะเชื่อมโยงกันระหว่างโลกจริงกับโลกเสมือนจริง มีการใช้ทั้งสองพื้นที่ในการสร้างเครือข่ายร่วมกันและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะสาขาวรรณศิลป์ การวิจารณ์บนโลกจริงและโลกเสมือนจริงไม่มีความเชื่อมโยงกันเลยก่อนหน้านี้ (ข้อค้นพบในโครงการที่ 4 ซึ่งเน้นเว็บไซต์และบล็อก) แต่เมื่อได้มีการศึกษาในเฟซบุ๊ก สาขาวรรณศิลป์พบว่าเครือข่ายจะเลือกใช้จุดเด่นของแต่ละพื้นที่เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อาทิ จัดกิจกรรมการวิจารณ์บนพื้นที่โลกจริง แล้วใช้โลกเสมือนจริงในการประชาสัมพันธ์ ซึ่งการดำเนินการในลักษณะนี้ทำให้เครือข่ายบนโลกจริงที่แต่เดิมจำกัดอยู่เพียงภายในอย่างสถาบันการศึกษา ก็ได้เชื่อมโยงกับโลกภายนอก หรือเครือข่ายบนโลกเสมือนจริงได้รับการยอมรับบนโลกจริงมากขึ้น อาทิ การพิมพ์หนังสือ “10 เล่มโปรด 100 นักอ่าน” ของสำนักพิมพ์คมบางที่นำมาจากการโหวตของนักอ่านในเฟซบุ๊ก 100 คน หรือการรวมตัวกันแลกเปลี่ยนอ่านหนังสือของเพจปันกันอ่าน เป็นต้น

สาขาภาพยนตร์ได้เชื่อมโยงโลกทั้งสองอยู่แล้วในเชิงการวิจารณ์ (จากข้อค้นพบในโครงการที่ 4) สาขาภาพยนตร์ใช้โลกจริงในการสังสรรค์ ก่อนที่จะมาลงลึกในพื้นที่โลกเสมือนจริง

สำหรับสาขาสังคมศิลปศึกษาพบการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายบนโลกจริงและโลกเสมือนจริงในลักษณะของพื้นที่ทับซ้อนการเรียนรู้ดนตรีไทย บ้าน วัด วังบนโลกอินเทอร์เน็ต

การสร้างเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกจริงกับโลกเสมือนจริงของสาขาศิลปะการละคร มีลักษณะเป็นเพียงเส้นบาง ๆ ทางหนึ่งคือกลุ่มผู้สร้างงานละครโรงเล็ก หรือ “ละครพอม” ใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ตในการประชาสัมพันธ์และนำบทวิจารณ์มาเผยแพร่ กับกลุ่มที่สร้างเครือข่ายเพื่อผลประโยชน์ในการสร้างแฟนคลับและสร้างข่าว (เอ็กแซ็กท์ จำกัด และ บริษัท ซีเนริโอ) ส่วนอีกทางหนึ่งเป็นการเชื่อมโยงจากการเปิดรับสมาชิกที่เขียนงานบนอินเทอร์เน็ตของชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดง โดยบุคคลเหล่านั้นจำเป็นต้องมีสถานภาพทางสังคมบางอย่างบนโลกจริง อาทิ กัลปพฤกษ์ (ได้รับรางวัล มล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ทางการวิจารณ์ภาพยนตร์) หรือ **Yokee Apirak** (ผู้ผลิตละครเวทีหลายเรื่องและอาจารย์ในมหาวิทยาลัย) เป็นต้น ขณะที่กลุ่มผู้สร้างเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกเสมือนจริงก็ไม่ได้เป็นสมาชิกชมรม อาทิ **Nung Phongpan**

สาขาทัศนศิลป์พบว่าเครือข่ายบนโลกเสมือนจริงซ้อนทับโลกจริงไว้ ส่วนใหญ่เพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่น การรวมตัวกัน การให้ความรู้ เป็นต้น แต่หลายเครือข่ายมีการวิจารณ์ในลักษณะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แต่ไม่ได้มีการแสดงออกด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์

ทั้งนี้ เครือข่ายจะมีศักยภาพมากที่สุดหากมีการเชื่อมโยงผ่านทั้งโลกจริงและโลกเสมือนจริง โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายเพื่อการวิจารณ์ หากสมาชิกมีการสื่อสารเฉพาะบนโลกเสมือนจริงจะทำให้ขาดมิติการเคลื่อนไหวที่มาจากมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ ดังจะเห็นได้จากสาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ และภาพยนตร์ ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์พบว่าการพบกันทั้งสองโลกในกลุ่มสมาชิกของเว็บเด็กดีสามารถสร้างกิจกรรมปลุกย่อยสลายต่อไปได้อีก ขณะที่บู๊กล็อกเกอร์ใน “บล็อกแก๊งค์” ซึ่งมีงานวิจารณ์ที่จัดได้ว่ามีคุณภาพในระดับหนึ่ง แต่เพราะไม่ได้มีการสร้างเครือข่ายบนโลกจริงอย่างจริงจัง ทำให้งานไม่ได้รับการเผยแพร่เท่าที่ควรและยังไม่เป็นที่รู้จักนัก

เช่นเดียวกับสาขาภาพยนตร์ที่ค้นพบว่าการเชื่อมโยงของเครือข่ายทั้งสองโลกเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการฉายภาพยนตร์ทางเลือกของร้านหนังสือเพื่อองค์กรและเครือข่ายกิจกรรมภาพยนตร์ทางเลือกที่จังหวัดเชียงใหม่ ก็เป็นการรวมตัวกันผ่านมหาวิทยาลัย ร้านหนังสือ กลุ่มปณิธานวีรศิลป์ และโรงภาพยนตร์ประจำเมือง เป็นต้น โดยทั้งหมดนั้นเชื่อมโยงกันผ่านสื่อเฟซบุ๊ก ขณะที่สาขาทัศนศิลป์พบว่าการใช้โลกเสมือนจริงได้หลายปรากฏการณ์ในเรื่องเมืองและภูมิภาคไป

2.1.3 ประเด็นพื้นที่เมืองและภูมิภาค ทุกสาขาพบการใช้พื้นที่ของเครือข่ายในลักษณะเมืองและภูมิภาคเพียงแตกต่างกันไปในรายละเอียด ทุกสาขาพบว่าเครือข่ายการวิจารณ์อยู่ในกรุงเทพมหานครกับเมืองใหญ่ที่คนมีการศึกษามายู่ร่วมกันมาก โดยเฉพาะตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อาทิ เชียงใหม่ ขอนแก่น ภูเก็ต เป็นต้น

สาขาวรรณศิลป์มีเครือข่ายการวิจารณ์ในพื้นที่ภูมิภาคมากที่สุด ใกล้เคียงกับสาขาทัศนศิลป์ ซึ่งการตั้งชื่อกลุ่มมีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่แสดงออกมาในนัยที่ตั้งของกลุ่ม เช่น เครือข่ายกลุ่มสีน้ำทุ่งบางเขน เครือข่ายศิลปิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การตั้งชื่อยังคงเน้นศูนย์กลางของประเทศอย่างกรุงเทพมหานคร หรือความเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคโดยรวมอย่างกลุ่มศิลปินอีสาน กลุ่มศิลปินล้านนา

ซึ่งความเหลื่อมล้ำเหล่านี้จะทยอยลงได้ด้วยเครือข่ายที่เกิดจากพื้นที่เสมือนจริง ที่แม้ว่าอยู่ในลักษณะกลุ่มปิด ซึ่งผู้วิจัยในโครงการนี้เห็นว่าเป็นข้อดีในการตรวจสอบบุคคลที่ต้องการเข้าเป็นสมาชิก

เช่นเดียวกับสาขาภาพยนตร์ ซึ่งแม้ว่าเครือข่ายการวิจารณ์มีมากที่สุด มากกว่า 100 เพจบนโลกเสมือนจริง แต่เมื่อมองพื้นที่ในประเด็นภูมิภาคแล้ว กลับมีเครือข่ายภูมิภาคน้อยที่สุดก็ว่าได้ เพราะมีเพียงในเขตปริมณฑลอย่างปทุมธานี นครปฐม ส่วนต่างจังหวัดนั้นมีเพียงชลบุรี นครราชสีมา ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ภูเก็ตและนครศรีธรรมราชเท่านั้น

สำหรับสาขาสิ่งมีชีวิตได้นำประเด็นเมืองและภูมิภาคมาถ่วงน้ำหนักในหลายประเด็น ตั้งแต่เครือข่ายกรรมการผู้ตัดสินการประกวดดนตรีไทยระดับมหาวิทยาลัยที่มาจากส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อประกวดระดับท้องถิ่นแล้ว กรรมการในพื้นที่จึงจะมีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสิน หรือคุณค่าของการประกวดดนตรีในพื้นที่กรุงเทพมหานครสามารถใช้รองรับในการสมัครเข้าศึกษาของผู้เรียน

เครือข่ายสาขาศิลปะการละครส่วนใหญ่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะการละคร เครือข่ายในภูมิภาคที่เกิดขึ้นเป็นเครือข่ายละครเพื่อสังคม และสถาบันการศึกษาในส่วนภูมิภาคยังไม่ปรากฏเครือข่ายการวิจารณ์อย่างชัดเจนในระดับภูมิภาค

2.2 รูปแบบของการวิจารณ์

หากพิจารณาว่า การวิจารณ์ คือ การประเมินคุณค่า รูปแบบการวิจารณ์มักรวมไปถึงรูปแบบการประเมินคุณค่าอย่างอื่นด้วย มิใช่เพียงการแสดงถ้อยคำหรือลายลักษณ์เท่านั้น สามารถแบ่งรูปแบบของการวิจารณ์ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. การวิจารณ์แบบมุขปาฐะ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นบนโลกจริงหรือโลกเสมือนจริง ในโลกจริง ได้แก่ การถกเถียงในห้องเรียน การเสวนาหรือการวิพากษ์ในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกิดขึ้นหลังจากการแสดง อาทิ การวิจารณ์ของครูดนตรี, การแทรกไว้ในค่ายฝึกอบรมการเขียน, การถามตอบหลังจากชมละครเวทีและภาพยนตร์ (Q & A), การเปิดงานแสดงนิทรรศการภาพต่าง ๆ รวมทั้งการประกวดรางวัลต่าง ๆ ส่วนการวิจารณ์มุขปาฐะในโลกเสมือนจริง ได้แก่ การถ่ายทอดงานเสวนา และการวิจารณ์งานศิลปะด้านต่าง ๆ ผ่านสื่อกระจายเสียงและสื่ออินเทอร์เน็ต

2. การวิจารณ์แบบลายลักษณ์ พิจารณาจากข้อเขียนทั้งที่เกิดบนโลกจริงอย่างสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งระดับบุคคล กลุ่มและสาธารณะ เช่น งานที่ฝึกวิจารณ์ในค่าย และงานวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น

3. การวิจารณ์ทางอวัจนภาษา (nonverbal criticism) เป็นการประเมินคุณค่าด้วยการแสดงออกวิธีอื่นที่ไม่ใช้ทั้งภาษาเขียนหรือภาษาพูด เช่น การโห่ขับไล่ การปรบมือ การเดินออก หรือการวิจารณ์แบบดนตรีวิจารณ์ดนตรี ได้แก่ การประชันและการประกวด รวมทั้งปฏิริยาความเสียบ เช่น การไม่วิจารณ์หรือการกดไลค์งานแสดงหนึ่ง ๆ

สาขาวรรณศิลป์ยังพบอีกว่าเครือข่ายวรรณกรรมบางสาย มีวิธีการเขียนการวิจารณ์ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป ได้แก่ การวิจารณ์โดยเน้นปฏิกิริยาทางความคิดและอารมณ์ที่มีต่องานวรรณกรรม การวิจารณ์ที่ใช้องค์ความรู้ทางด้านวรรณกรรม และการวิจารณ์ที่ใช้ทฤษฎีและมุมมองจากศาสตร์แขนงอื่น ลักษณะแรกมักจะเป็นเครือข่ายนักอ่านทั่วไป ขณะที่ลักษณะที่สองมักจะเป็นเครือข่ายนักวิชาการ เป็นต้น

สาขาศิลปะการละครได้ข้อค้นพบใหม่ในเรื่องรูปแบบการวิจารณ์ โดยเฉพาะการประท้วง และปฏิกิริยาตอบโต้การควบคุมโดยเจ้าหน้าที่รัฐจากการแสดงละครเวทีเรื่อง “บางละมิด” เมื่อผู้ชมท่านหนึ่งไม่พอใจในเรื่องเนื้อหาและรูปแบบที่คุกคามเธอ จนขอเดินออกกลางคัน เป็นมิติที่ไม่ค่อยเกิดขึ้นในสังคมไทยมากนัก แต่เป็นสิ่งที่ธรรมดาในโลกตะวันตก นอกจากนี้ การตอบโต้การควบคุมของทหารด้วยการคุกคามทหารจากนักแสดงเอง ถือได้ว่าเป็นวิธีการควบคุมซ้อนการควบคุม ซึ่งผู้วิจัยสาขาศิลปะการละครตีความไว้ว่าสังคมไทยก็มีการ “คุกคาม” ซึ่งกันและกันอยู่แล้วในลักษณะต่าง ๆ ประเด็นนี้น่าจะนำไปสู่การอธิบายต่อไปได้อีกเช่นกัน

สาขาทัศนศิลป์ก็มีปรากฏการณ์นี้เช่นเดียวกัน สำหรับการควบคุมการวิจารณ์โดยมีทหารเข้าร่วมฟังการเสนาธิการวิจารณ์ที่ หอศิลป์บ้านจิมทอมป์สัน ในงานเสนาธิการเรื่อง เราอยู่ตรงไหน และเรากำลังจะไปไหน เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2558

สาขาภาพยนตร์พบการวิจารณ์รูปแบบใหม่ที่ผสมผสานการวิจารณ์มุขปาฐะและลายลักษณ์เข้าไว้ด้วยกัน เป็นงานชิ้นใหม่เรียกว่า วิดีโอความเรียง (video essay) เป็นงานศิลปะรูปแบบใหม่ที่ใช้แง่มุมความคิดของผู้กำกับผสมผสานกับงานต้นฉบับ แทนที่จะใช้วิธีการสัมภาษณ์หรือการบอกเล่าโดยตรงไปตรงมาแบบเดิม

2.2 ประเภทของเครือข่ายการวิจารณ์

ในส่วนของประเภทของเครือข่ายการวิจารณ์นั้น สามารถนำเสนอเป็นลำดับหัวข้อ ดังนี้

2.3.1 เครือข่ายการวิจารณ์ เกือบทุกสาขาพบว่าการวิจารณ์ส่วนใหญ่มีลักษณะไม่เต็มรูปแบบ มักจะแทรกอยู่ในการแสดงความคิดเห็นตามงานต่าง ๆ โดยการวิจารณ์โดยตรงหรือการวิจารณ์ที่เต็มรูปแบบอย่างการเขียนลายลักษณ์นั้นมีน้อยมาก ทำให้การสร้างเครือข่ายการวิจารณ์มีอยู่อย่างจำกัด บางสาขาแทบไม่มีเลย เครือข่ายการวิจารณ์โดยตรงหมายถึงกลุ่มหรือองค์กรทางการวิจารณ์ที่มีการรวมตัวกันเป็นกิจจะลักษณะเพื่อสร้างสรรค์งานวิจารณ์โดยเฉพาะ

สาขาวรรณศิลป์ไม่พบเครือข่ายวิจารณ์วรรณกรรมโดยตรง แต่มีเครือข่ายที่การวิจารณ์เป็นส่วนหนึ่งของการเชื่อมโยง ได้แก่ เครือข่ายที่เกิดจากโครงการ “อ่าน เขียน เรียนรู้ : ค่ายการวิจารณ์” และการประกวดรางวัลกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นต้น

สาขาทัศนศิลป์ พบเครือข่ายการวิจารณ์โดยตรงจากหน้าเพจของถนนคนรักดี และเครือข่ายทัศนศิลป์วิจารณ์หลังจาก “ค่ายการวิจารณ์ศิลปะ” ซึ่งผู้วิจัยใช้เพจเป็นเครื่องมือในการทดลองกิจกรรมการวิจารณ์ในการประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกในพื้นที่โลกจริงและโลกเสมือน

สาขาศิลปะการละคร พบเครือข่ายการวิจารณ์โดยตรงจากชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดงที่เป็นสมาชิกของ **International Association of Theatre Critics** ขณะที่เครือข่ายการวิจารณ์ในโลกเสมือนจริงเกิดจากกลุ่มผู้ชมที่ทำหน้าที่นักวิจารณ์สมัครเล่นหรือนักวิจารณ์อาชีพผสมกัน พื้นที่เหล่านั้นเป็นพื้นที่สาธารณะแต่มีส่วนร่วมตัวหรือพื้นที่ส่วนตัวแต่มีความสาธารณะ และยังมีข้อจำกัดในเรื่องการรับรู้ในวงกว้าง ส่วนการพูดคุยหลังการแสดงนั้นมักจะมีการรับรู้กันในกลุ่มเล็ก

สาขาภาพยนตร์พบเครือข่ายการวิจารณ์โดยตรง ได้แก่ ชมรมวิจารณ์บันเทิง กลุ่มนักวิจารณ์นิตยสารสตาร์พิคส์ ทั้งสองกลุ่มมีการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการในการมอบรางวัลภาพยนตร์ไทยแต่ละปี กลุ่มฟิล์มไวริส และกลุ่มกิตติศักดิ์ สุวรรณโกสิน ซึ่งมีการรวมตัวกันของนักวิจารณ์เพื่อสอนวิชาวิจารณ์ภาพยนตร์ไปตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และหอภาพยนตร์

ไม่ปรากฏเครือข่ายการวิจารณ์โดยตรงในสาขาสังคีตศิลป์ตามนิยามของโครงการ

สำหรับเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกเสมือนจริงนั้น พบว่าทั้ง 5 สาขาต่างมีเครือข่ายในพื้นที่ดังกล่าวด้วยกันทั้งสิ้น เพียงแต่ความเข้มข้นและคึกคักแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ สาขาภาพยนตร์มีเครือข่ายบนโลกเสมือนมากที่สุด รองลงมาได้แก่สาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ การละครและสังคีตศิลป์

2.3.2 ในการศึกษาเครือข่ายการวิจารณ์ของแต่ละสาขานั้นมีความแตกต่างกันไปเป็น 3 ลักษณะ บางสาขาแบ่งประเภทตามลักษณะการทำงานของบุคลากรหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องก่อน จากนั้นจึงได้ประมวลภาพรวมว่าเครือข่ายแต่ละประเภทอยู่ที่ใด มีลักษณะอย่างไรและมีกิจกรรมอะไรบ้าง ยกตัวอย่างเช่น เครือข่ายผู้สร้างงานศิลปะ เครือข่ายนักวิจารณ์ และเครือข่ายผู้เสพงานศิลปะ เป็นต้น สาขาวรรณศิลป์ และภาพยนตร์ใช้เกณฑ์การแบ่งตามนี้

อีกลักษณะหนึ่งจะเป็นการแบ่งประเภทตามการเคลื่อนไหวของเครือข่ายในแต่ละสาขา มากกว่าจะแบ่งตามหน้าที่ของบุคลากร ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายวัด -วัง-ราชสำนัก และเครือข่ายประกวดดนตรีไทยของสาขาสังคีตศิลป์ เป็นต้น

อีกกลุ่มหนึ่งจะผสมผสานประเภทของเครือข่ายทั้งสองลักษณะข้างต้น คือ มีทั้งประเภทที่จัดตามกิจกรรม เช่น เครือข่ายเทศกาลละครกรุงเทพ เครือข่ายโรงละครขนาดเล็กหรือพื้นที่สร้างสรรค์ในชุมชนเมือง ผสมผสานกับเครือข่ายที่เกิดจากบทบาทหน้าที่ของบุคลากร เช่น เครือข่ายผู้ชม สาขาที่มีการแบ่งประเภทตามลักษณะนี้ได้แก่สาขาศิลปะการละคร

สาขาทัศนศิลป์มีการแบ่งประเภทของเครือข่ายออกเป็นระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับสถาบัน โดยเครือข่ายระดับบุคคลนั้นผูกโยงกับสำคัญของบุคคลค่อนข้างมาก หรืออาจกล่าวได้ว่า บุคคลก็เป็นสถาบันหนึ่ง ตัวบุคคลนี้สามารถสร้างเครือข่ายของตนเองได้ ทั้งในระดับประเทศหรือนานาชาติ โดยเครือข่ายที่เริ่มจากตัวบุคคลนี้มีทั้งครู - ศิษย์ รุ่นพี่ - รุ่นน้อง หรือเครือข่ายจากลักษณะและแนวคิดการทำงาน อาทิ เครือข่ายศิลปะร่วม

สมัยของกฤติยา กาวิวงศ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายกลุ่มบุคคล เกิดจากจุดประสงค์ต่าง ๆ เช่น เพื่อเผยแพร่ผลงานศิลปะ เพื่อสนับสนุน เพื่อบริการสังคม เพื่อการค้าและเพื่อสะท้อนความคิด เครือข่ายทั้งสามระดับนั้นต่างมีทั้งเชื่อมโยงและทับซ้อนกัน

การแบ่งประเภทเครือข่ายตามลักษณะข้างต้นนั้น มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ลักษณะแรกเหมาะสำหรับสาขาศิลปะที่มีบุคลากรและองค์กรในเครือข่ายค่อนข้างมากและหลากหลาย หรือเครือข่ายมีลักษณะการเชื่อมโยงหลากหลายรอบทิศทาง หากมุ่งเน้นไปที่กิจกรรมก่อน จะทำให้ประมวลหาภาพรวมได้ค่อนข้างยาก จำเป็นจะต้องกำหนดภาพรวมตามหน้าที่ของบุคลากรในเครือข่ายไว้ก่อน แต่อาจจะมองเห็นภาพรวมของการเคลื่อนไหวได้ค่อนข้างยาก ลักษณะที่สองจะทำให้เห็นการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชัดเจน แต่บางเครือข่ายที่ไม่ได้ปรากฏในสาธารณะอย่างชัดเจนอาจจะถูกมองข้ามไป โดยเฉพาะเครือข่ายที่เกิดจากระบบอุปถัมภ์ เช่น เครือข่ายลูกศิษย์ของศิลปินครู เป็นต้น ซึ่งในเรื่องนี้สมควรที่จะมีการนำมาอภิปรายผลต่อไป

2.3.3 ทุกสาขามีจุดร่วมกันอย่างหนึ่งคือ เครือข่ายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการรวมของคนในแวดวงและคนนอกแวดวง คนในแวดวงคือผู้ที่ทำงานเฉพาะและเชี่ยวชาญในสาขานั้น ได้แก่ คนในแวดวงศิลปะ คนในแวดวงวรรณกรรม คนในแวดวงดนตรีไทย คนในแวดวงละครเวที และคนในแวดวงภาพยนตร์ ส่วนคนนอกแวดวงมักจะเป็นผู้เสกงานศิลปะทั่วไป ซึ่งกลุ่มนี้ในบางสาขาจะต้องมีความรู้ในระดับหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากสาขาทัศนศิลป์และสาขาสังกัดศิลป์ ขณะที่คนนอกแวดวงในสาขาวรรณศิลป์ ศิลปะการละคร และภาพยนตร์อาจจะเป็นผู้ที่มีความสนใจทั่วไป ซึ่งในบางสาขาสามารถรวมตัวกันสร้างเครือข่ายของตนได้ ดังจะเห็นได้จากสาขาภาพยนตร์

ในการศึกษาระยะที่ 1 นี้ โครงการพบว่าเครือข่ายของผู้รับงานศิลปะทั่วไปนี้จะเป็นพื้นเพที่สำคัญในการผลักดันให้เกิดการวิจารณ์ที่มีศักยภาพได้

2.3.4 การสร้างเครือข่ายครบวงจรที่สิ้นไหล ได้แก่ ผู้สร้างงาน ผู้วิจารณ์ ผู้รับงานศิลปะ รวมทั้งหน่วยงานสนับสนุนการวิจารณ์ สามารถนำไปสู่การพัฒนาสังคมการวิจารณ์ได้มากที่สุด เพราะมีทั้งกำลังทรัพย์และพื้นที่ในการจัดงาน รวมทั้งสมาชิกที่มีทั้งความรู้และปัญญา ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์พบว่าเครือข่ายของเว็บไซต์เด็กดีสามารถสร้างเครือข่ายครบวงจรได้ เพราะนักเขียน นักอ่าน นักวิจารณ์ บรรณาธิการ และสำนักพิมพ์ร่วมมือกันเป็นกระบวนการสร้าง เสพ และแพร่กระจายอย่างครบถ้วน นำไปสู่การสร้างเครือข่ายรายย่อยต่อไป เช่น เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับนักเขียน เครือข่ายนักเขียนกับนักอ่าน เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับบรรณาธิการ (สำนักพิมพ์) เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีเครือข่ายที่เรียกได้ว่าครบวงจรแล้ว เครือข่ายเหล่านี้จะยังมีศักยภาพมากขึ้นถ้ามีความสิ้นไหลในการสร้างเครือข่าย กล่าวคือมีการพบปะสื่อสารกันตลอดเวลาทั้งโลกจริงและโลกเสมือนจริง รวมทั้งการสลายบทบาทของตนไป เช่น นักเขียนช่วยอ่านของนักเขียนผู้อื่น เป็นต้น

2.3.5 เครือข่ายในสาขาสังคีตศิลป์มีลักษณะเฉพาะและแตกต่างจากสาขาอื่นค่อนข้างมาก ในอดีตเป็นเครือข่ายบ้าน - วัด - วัง ซึ่งมีลักษณะเกื้อกูลกัน บ้านหรือสำนักดนตรีเป็นสถาบันแรกที่ลูกศิษย์คนหนึ่งจะไปร่ำ

เรียน ก่อนที่จะมีการแสดงหรือประชันในพื้นที่วัดและส่งต่อไปวัง ทั้ง 3 สถาบันไม่สามารถแยกออกจากกัน มีสัมพันธ์ภาพติดกัน “แนวนอน” โดยการวิจารณ์แทรกอยู่ในการประเมินศิษย์ของครูหรืออาจารย์ บางครั้งก็มีการวิจารณ์ซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะในช่วงของการต่อยอดหรือฝึกฝนนั้น วัดเป็นพื้นที่ของการประชันและการประกวด รวมทั้งการเลือกนักดนตรีโดยราชสำนักนั้นล้วนมีนัยของการวิจารณ์อยู่ด้วย (พระราชาคือ **super critic** ของสังคมไทย)

เครือข่ายของการวิจารณ์ดนตรีด้วยดนตรี ประกอบด้วยเครือข่ายการประชัน (พบเฉพาะภาคกลาง) และเครือข่ายการประกวดดนตรีไทย ซึ่งการวิจารณ์จะเกิดขึ้นตั้งแต่การฝึกซ้อมภายใต้กรอบของกรรมการ จนเกิดเครือข่ายกรรมการหรือเครือข่ายการปรับวงเพื่อการประกวด เครือข่ายการแสดงดนตรีที่จัดขึ้นโดยสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกเสมือนจริงยังมิได้มีการวิจารณ์อย่างเต็มรูปแบบ ส่วนใหญ่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือการอธิบายความเชิงบริบทมากกว่าการวิจารณ์ตัวงาน แต่เป็นพื้นที่ใหม่ในการให้วิชาความรู้

2.3.6 เครือข่ายผู้รับงานศิลปะมีศักยภาพที่จะนำไปสู่การพัฒนาการวิจารณ์ได้มากกว่าเครือข่ายประเภทอื่น นอกเหนือไปจากเครือข่ายการวิจารณ์ โดยมีตัวอย่างจากสาขาภาพยนตร์ซึ่งมีการแบ่งนักวิจารณ์รุ่นใหม่ออกเป็นกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่เติบโตจากการชมภาพยนตร์ตามสถาบันและกลุ่มที่ฝึกเขียนบนบล็อก ไม่ใช่เฉพาะผู้ทำงานตามสื่อเหมือนอย่างในอดีต เครือข่ายผู้ชมของสาขาภาพยนตร์จึงเกิดเป็นจำนวนสูงมาก โดยจำแนกได้หลากหลายรูปแบบ ทั้งการแบ่งกลุ่มผู้ชมตามรสนิยม อายุหรือรุ่น พื้นที่ และเนื้อหาของภาพยนตร์ (อ่านรายละเอียดในข้อค้นพบจากการวิจัย) โดยเฉพาะในพื้นที่เฟซบุ๊ก ยังไม่รวมเครือข่ายผู้ชมที่มาจากพื้นที่อื่น ๆ เช่น พื้นที่การฉายภาพยนตร์หรือเทศกาลภาพยนตร์ เป็นต้น

สาขาศิลปะการละครพบว่าเครือข่ายผู้ชมหลายกลุ่มช่วยสรรสร้างงานวิจารณ์ไว้อย่างน่าสนใจ อาทิ กลุ่มตามแฟนเพจของผู้ชมวัยทำงานอายุ 35-60 ปี กลุ่มที่เขียนทางออนไลน์ และเครือข่ายผู้ชมละครเวทีของพระจันทร์เสี้ยวการละคร เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบความเป็นไปได้ที่จะขยายเครือข่ายนี้จากผู้ชมที่เป็นกลุ่มนิสิตนักศึกษาอีกต่อไป

เช่นเดียวกับสาขาวรรณศิลป์ที่พบว่ามีการรวมตัวกันของกลุ่มผู้อ่านในการสร้างกิจกรรมที่ส่งเสริมการอ่าน แม้ว่าจะมิใช่การวิจารณ์โดยตรง จนถึงกับมีการระดมทุนจากนักเขียนและนักอ่านในการผลิตหนังสือเฉพาะกิจเกิดขึ้น ส่วนผู้อ่านที่ได้พัฒนาไปสู่การเขียนวิจารณ์นั้น มิได้มีการรวมเครือข่ายกันอย่างชัดเจนนัก แต่ถ้ามีโครงการที่จะกระตุ้นกลุ่มคนเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง อาจนำไปสู่การพัฒนาการวิจารณ์คุณภาพที่ดีขึ้นอีกด้วย

สาขาสังคีตศิลป์ยังไม่พบ “เครือข่ายผู้ฟัง” แม้ว่าจะมีผู้ฟังตามงานการแสดงต่าง ๆ

ในการศึกษาระยะที่สองของโครงการ สาขาภาพยนตร์จะเริ่มพัฒนาเครือข่ายผู้เสพงานศิลปะอย่างจริงจัง รวมทั้งการศึกษาผู้ชมในแง่ของทฤษฎีการตอบรับ (**reception theory**) อีกด้วย

2.3.5 เครือข่ายที่มีแนวโน้มว่าจะพัฒนาการวิจารณ์ได้มากรองลงมาคือ เครือข่ายวิชาการ ทั้งระดับอาจารย์มหาวิทยาลัยและนักศึกษา แม้ผู้วิจัยทุกสาขาต่างสรุปว่าสถาบันการศึกษาไม่ส่งเสริมการวิจารณ์เท่าที่ควร

สาขาวรรณศิลป์พบว่าการเรียนการสอนการวิจารณ์วรรณกรรมในสถาบันการศึกษามุ่งสร้างองค์ความรู้ทางการวิจารณ์ แต่ไม่เน้นการเขียนบทวิจารณ์เชิงปฏิบัติ จึงทำให้สถาบันการศึกษาแทบจะไม่สามารถสร้างนักวิจารณ์ได้ แม้ว่าการศึกษาด้านวรรณกรรมในกรอบของของวรรณคดีศึกษา จำเป็นต้องมีกิจกรรมวิจารณ์โดยอัตโนมัติอยู่แล้ว แต่สถาบันการศึกษาช่วยสร้างกิจกรรมและเผยแพร่วารสารวิชาการ ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญของการวิจารณ์วรรณกรรมในภาวะที่ขาดแคลนการวิจารณ์วรรณกรรมในสื่อสิ่งพิมพ์ สถาบันการศึกษามักจะมีการสร้างเครือข่ายระดับบุคคลอย่างไม่เป็นทางการ เช่นเดียวกับสาขาสังคมศาสตร์

สถาบันการศึกษาในสาขาสังคมศาสตร์อาจจะยังไม่ได้สร้างเครือข่ายการวิจารณ์ได้โดยตรง เนื่องจากการเรียนการสอนทางการวิจารณ์ดนตรี ส่วนใหญ่แทรกอยู่ในรายวิชาดนตรีทั่วไป แต่เริ่มมีการบรรจุการเรียนการสอนวิชานี้ที่มหาวิทยาลัยศิลปากรในปีนั้น นอกจากนี้สถาบันการศึกษายังเป็นองค์กรสำคัญในการสร้างเครือข่ายในรูปแบบต่าง ๆ ที่สามารถพัฒนาไปสู่การวิจารณ์ได้ อาทิ เครือข่ายการประชันดนตรี เครือข่ายดนตรีไทยอุดมศึกษา ซึ่งเกิดจากการร่วมมือของสถาบันการศึกษาทั่วประเทศและมีการจัดงานมาเป็นระยะเวลานานกว่า 40 ปี ยังไม่รวมถึงการแทรกตัวของนักวิชาการในโครงสร้างของดนตรีไทยแทบทุกชั้น รวมทั้งวารสารวิชาการดนตรี การอบรมเกณฑ์มาตรฐานดนตรีไทย “การเล่าเรื่องวิจัย” เป็นต้น

ทั้งอาจารย์ผู้สอนและนิสิตนักศึกษาต่างก็มีการเชื่อมโยงกับงานศิลปะเป็นประจำอยู่แล้ว ทั้งในฐานะผู้สร้างและผู้รับงานศิลปะ รวมทั้งเป็นผู้พากษ์ในบางครั้ง สาขาวรรณศิลป์มีการเรียนการสอนในเรื่องการวิจารณ์โดยตรง มีตำราวิชาการที่จะช่วยพัฒนา และมีชมรมวรรณศิลป์อยู่ในมหาวิทยาลัยแทบทุกแห่ง สาขาทัศนศิลป์มีกลุ่มศิลปินผู้สร้างงานและกลุ่มวิจารณ์ที่มาจากสถาบันการศึกษาเป็นหลัก สาขาศิลปะการละครมีนิสิตนักศึกษาเป็นผู้ชมจำนวนหนึ่ง ขณะที่นักวิชาการเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมสำคัญหลายบทบาททั้งผู้สอน (ในสถาบันการศึกษา) ผู้สร้าง และฝ่ายสนับสนุนในสาขาสังคมศาสตร์

สถาบันการศึกษาทั้งครูและนักศึกษาต่างมีเครื่องมือในตัวอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ พื้นที่และกำลัง เพียงแต่ว่าเท่าที่ผ่านมากลุ่มนี้อาจจะลดบทบาทลงด้วยข้อจำกัดในเรื่องเวลาและภาระงาน หากมีการสนับสนุนอย่างจริงจัง อาจจะช่วยพัฒนาการวิจารณ์ได้มากขึ้น

สาขาเดียวที่เครือข่ายนักวิชาการยังไม่เข้มแข็ง คือ สาขาภาพยนตร์ ด้วยปัจจัยหลายอย่าง ประการแรก ยังไม่มีการเรียนวิชาภาพยนตร์ศึกษา (Film Studies) ที่เน้นทฤษฎีภาพยนตร์โดยเฉพาะ ส่วนใหญ่เป็นเพียงความรู้ภาพยนต์เบื้องต้น ประการที่สอง การพัฒนาภาพยนตร์ศึกษาของไทยในปัจจุบันกระจัดกระจายไปในแขนงวิชาอื่นที่หลากหลาย ได้แก่ สื่อศึกษา (Media Studies) ที่วิเคราะห์ภาพยนตร์ในเชิงสื่อสารมวลชนและบริบททางสังคม หรือแขนงวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบที่เน้นการวิเคราะห์ทางทฤษฎีวรรณกรรม แต่สถาบันการศึกษายังคงเป็นกำลังสำคัญในการสร้างกิจกรรมภาพยนตร์ในเขตภูมิภาค นอกจากนี้นักวิชาการทางภาพยนตร์ส่วนหนึ่งได้หันไปสร้างเครือข่ายกับนักวิชาการในต่างประเทศแทน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ภาพยนตร์ไทยเริ่มประสบความสำเร็จในเวทีนานาชาติ ตัวอย่างเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงศักยภาพการพัฒนาเครือข่ายนักวิชาการที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

2.3.7 เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลขนาดเล็ก เป็นพื้นที่สำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ให้เกิดขึ้นได้มากที่สุด โดยเฉพาะในพื้นที่ภูมิภาค สาขาศิลปะการละครค้นพบว่าการรวมตัวกันผ่านโรงละครหรือพื้นที่สร้างสรรค์ในชุมชนเมืองขนาดเล็ก สร้างความคึกคักให้กับ “ละครผอม” เป็นจำนวนมาก บางครั้งยังได้ครอบคลุมข้ามงานสายศิลปะด้วย ซึ่งพบได้ในสาขาทัศนศิลป์และภาพยนตร์ด้วย

เช่นเดียวกับร้านหนังสือกับพื้นที่ศิลปะขนาดเล็ก อาทิ **The Reading Room** ก็เป็นกำลัง

สำคัญในการจัดงานเสวนาต่าง ๆ แม้เป็นเพียงการประชาสัมพันธ์หนังสือเฉพาะเล่มในกรณีร้านหนังสือ แต่ร้านหนังสือเหล่านี้ได้ขยายมาจัดฉายภาพยนตร์ในที่ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ยังไม่รวมไปถึงการเคลื่อนไหวของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอิสระที่จัดกิจกรรมเกี่ยวกับภาพยนตร์ไปในที่ต่าง ๆ อย่าง ฟิล์มไวรัส ซึ่งกลุ่มอิสระเหล่านี้จะเป็นพื้นที่สำคัญในการเชื่อมเครือข่ายการวิจารณ์ในส่วนภูมิภาคได้

2.4 ลักษณะความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงของเครือข่าย

การเชื่อมโยงของเครือข่าย มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องมากมาย ทั้งขนาดของเครือข่าย ลักษณะความสัมพันธ์ของเครือข่าย สามารถสรุปได้ดังนี้

2.4.1 ขนาดของเครือข่าย แบ่งออกเป็นระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบัน

- ระดับบุคคล หมายถึง ผู้สร้างกิจกรรมการวิจารณ์รายบุคคล ได้แก่ นักวิจารณ์ (ที่เขียนงานวิจารณ์บนสื่อต่าง ๆ ทั้งบนโลกจริงและเสมือนจริง) นักการละคร นักเขียน นักวิชาการ ผู้เสพงานศิลปะ ครูผู้สอน นิสิตนักศึกษา แอดมินแฟนเพจ ผู้ติดตามแฟนเพจ ผู้จัดฉายภาพยนตร์อิสระ เป็นต้น

- ระดับกลุ่มบุคคล หมายถึง ผู้สร้างกิจกรรมการวิจารณ์ภาพยนตร์ที่ดำเนินด้วยกลุ่มบุคคลที่มีตั้งแต่สองคนขึ้นไป มิได้มีการจดทะเบียนเป็นสถาบันอย่างจริงจัง อยู่ประปรายทั้งบนโลกจริงและเสมือนจริง อาทิ เครือข่ายผู้สร้างงานศิลปะ ผู้จัดการจำหน่าย ห้องสมุด ร้านหนังสือ สโมสร ชมรมและกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น

- ระดับสถาบัน หมายถึง ผู้สร้างกิจกรรมการวิจารณ์ที่ดำเนินด้วยองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ได้แก่ สถาบันการศึกษา สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย สมาคมนักเขียน มีทั้งที่ตั้งอยู่ในและต่างประเทศ เป็นองค์กรที่จัดงานเพื่อสนับสนุนการวิจารณ์มากกว่าจะเป็นผู้สร้างงานวิจารณ์โดยตรง สถาบันก็ได้ใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อการสื่อสารและสร้างเครือข่ายมากกว่าจะเป็นผู้เขียนวิจารณ์เอง

สถาบันทางศิลปะส่วนใหญ่ในสังคมเป็นองค์กรของภาครัฐหรือสถาบันการศึกษา ถ้าเป็นองค์กรเอกชนมักจะเป็นระดับนานาชาติหรือเกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษา แต่สาขาทัศนศิลป์พบสถาบันทางศิลปะระดับเอกชนเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่มักจะผูกโยงกับภาครัฐกิจหรือนักธุรกิจที่ให้ความสนใจในงานศิลปะ ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายศิลปะจิม ทอมป์สัน เครือข่ายห้องสมุดวอร์เรน (**William Warren Library**) เป็นต้น

2.4.2 ลักษณะความสัมพันธ์ของเครือข่าย

จากการแบ่งกลุ่มขนาดของผู้สร้างกิจกรรมการวิจารณ์เป็นสามระดับข้างต้น โครงการพบว่าลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายของผู้สร้างกิจกรรมเหล่านี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 7 ประเภท ได้แก่

1. เครือข่ายระดับบุคคลกับบุคคล เป็นการสร้างเครือข่ายที่เกิดจากทั้งความสัมพันธ์ส่วนตัว ประเภทมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ในโลกจริง หรือผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตในโลกเสมือนจริง ซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจไม่ได้พบกันมาก่อนเลยก็ได้

สาขาวรรณศิลป์ พบเครือข่ายนักเขียน (ผู้สร้างงานด้วยกัน) แฟนคลับนักเขียน (ผู้สร้างงานกับผู้รับ) แฟนเพจผู้อ่าน (ผู้รับกับผู้รับ) และที่เป็นกรณีพิเศษคือ เครือข่ายอาจารย์กับศิษย์

สาขาศิลปะการละคร พบเครือข่ายระหว่างนักการละครกับนักการละคร นักการละครกับนักวิชาการ นักการละครกับผู้ชม และนักวิจารณ์กับผู้ชม

สาขาทัศนศิลป์พบเครือข่ายระดับบุคคลในส่วนของครูกับศิษย์สูงกว่าสาขาอื่น ๆ โดยเฉพาะครูผู้เป็นศิลปิน หรือภัณฑารักษ์กับศิลปิน

สาขาภาพยนตร์ พบเครือข่ายระดับบุคคลในลักษณะผู้กำกับภาพยนตร์กับผู้กำกับภาพยนตร์ด้วยกัน ผู้กำกับภาพยนตร์กับนักวิจารณ์ ผู้กำกับภาพยนตร์กับผู้ชม นักวิจารณ์กับผู้ชม ระหว่างผู้ชมกับผู้ชมด้วยกัน โดยผ่านแฟนเพจ นอกจากนี้ก็มีเครือข่ายกลุ่มกิตติศักดิ์ สุวรรณโกสินที่สอนการวิจารณ์ภาพยนตร์ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

2. เครือข่ายระดับบุคคลกับกลุ่มบุคคล เป็นการสร้างเครือข่ายที่ขยายตัวขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เพียงแต่ว่าสมาชิกในเครือข่ายมิได้เป็นเพียงรายบุคคลเท่านั้น แต่เป็นกลุ่มคนที่มีมากกว่าหนึ่งเป็นต้นไป

สาขาวรรณศิลป์พบเครือข่ายนี้ในการสร้างกิจกรรมของอาจารย์ นักวิชาการ นักวิจารณ์ นักเขียน ผู้อ่าน เจ้าของสำนักพิมพ์ เป็นวิทยากรให้กับกลุ่มบุคคล เช่น ร้านหนังสือ ห้องสมุด หรือสโมสรนักเขียน เช่นเดียวกับสาขาภาพยนตร์ที่พบเครือข่ายระดับบุคคลกับกลุ่มบุคคล ระหว่างผู้จัดกับเจ้าของพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดหรือร้านหนังสือ เป็นต้น

สาขาศิลปะการละคร พบเครือข่ายดังกล่าวจากนักการละครกับกลุ่มละครในการจัดเสวนาหลังการแสดงระหว่างนักวิชาการกับคณะละคร และการรวมตัวกันของนักการละครผ่านโรงละครขนาดเล็ก

3. เครือข่ายระดับบุคคลกับสถาบัน เป็นการสร้างเครือข่ายคล้ายกลุ่มที่สอง เพียงแต่เป็นความร่วมมือระหว่างบุคคลกับองค์กรในสังคม สาขาวรรณศิลป์พบเครือข่ายดังกล่าวจากการเป็นสมาชิกของสมาคมนักเขียน หรือการเข้าร่วมกิจกรรมของบุคคลกับองค์กร อาทิ การตัดสินรางวัล การเป็นวิทยากรในค่ายอบรมหรือมหาวิทยาลัย เช่นเดียวกับสาขาภาพยนตร์ นอกไปจากความร่วมมือของผู้จัดงานอิสระกับเจ้าของพื้นที่ นักวิจารณ์หรือผู้กำกับกับสถาบัน การสนับสนุนขององค์กรกับงานผู้จัดอิสระ การสอนของนักวิจารณ์ตาม

มหาวิทยาลัยหรือสถาบัน หรือการเชิญกลุ่มผู้กำกับอิสระไปเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในการสร้างงานภาพยนตร์ วิทยานิพนธ์ตามมหาวิทยาลัย เป็นต้น

สาขาศิลปะการละครก็พบเครือข่ายในลักษณะแบบเดียวกัน เมื่อนักการละครอิสระสร้างละคร ร่วมกับสถาบันที่ตนไปสอน ส่วนสาขาทัศนศิลป์พบการสร้างเครือข่ายระดับบุคคลกับสถาบันมีอยู่สูงมากใน ลักษณะที่บุคคลหนึ่งเป็นศิษย์จากสถาบันหนึ่ง ๆ จนแทบไม่มีการวิจารณ์งานของศิลปินที่จบจากสถาบันอื่นมากนัก

4. เครือข่ายระดับกลุ่มบุคคลกับกลุ่มบุคคล เป็นการสร้างเครือข่ายที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มบุคคลด้วยกัน สาขาวรรณศิลป์พบได้จากความสัมพันธ์ระหว่างสำนักพิมพ์และร้านหนังสือขนาดเล็ก จนจัดตั้งเป็น “เครือข่ายสำนักพิมพ์และร้านหนังสือขนาดเล็ก (คสล.)” เป็นความสัมพันธ์ที่มีจุดประสงค์ในการประชาสัมพันธ์ร้านหนังสือและหนังสือขนาดเล็กให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ในส่วนของสาขาสังคีตศิลป์ เครือข่ายการประชันพบได้จากกลุ่มบ้านดนตรีหรือสำนักดนตรีในการแสดงการประชัน และมีนักวิชาการในฐานะผู้วิจารณ์โดยตรง

สาขาศิลปะการละคร พบเครือข่ายดังกล่าวจากกลุ่มละครกับกลุ่มละครด้วยกัน ความร่วมมือระหว่างเครือข่ายละครกรุงเทพกับเครือข่ายชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดงในการมอบรางวัลในเทศกาลละครกรุงเทพในแต่ละปี รวมทั้งกิจกรรมการมอบรางวัลการแสดงที่ทางชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดงได้จัดทำขึ้นทุกปี

สาขาทัศนศิลป์พบเครือข่ายดังกล่าวจากการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมของเครือข่าย **Art No Wall** เป็นต้น

สาขาภาพยนตร์พบจากความร่วมมือของกลุ่มอิสระในการจัดฉายภาพยนตร์กับเจ้าของพื้นที่ต่าง ๆ เป็นต้น

5. เครือข่ายระดับกลุ่มบุคคลกับสถาบัน เป็นการสร้างเครือข่ายที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มบุคคลกับสถาบัน มีลักษณะเป็นทางการ ส่วนใหญ่เป็นความร่วมมือระหว่างกลุ่มอิสระกับสถาบันที่สนับสนุนทางการเงิน อาทิ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย สถานทูต สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) หรือสนับสนุนทางด้านพื้นที่ ส่วนใหญ่จะเป็นสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ซึ่งพบได้ในแทบทุกสาขา

6. เครือข่ายระดับสถาบันกับสถาบัน เป็นความร่วมมือระดับทางการที่เกิดขึ้นระหว่างองค์กรใหญ่ในสังคม มักจะเป็นการจัดงานระดับชาติหรือนานาชาติในประเทศไทย อาทิ เครือข่าย “ภาควิวรรณศิลป์” ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างชมรมวรรณศิลป์ในมหาวิทยาลัย หรือความร่วมมือระหว่างสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย กับสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในการตัดสินรางวัลซีไรต์ เทศกาลภาพยนตร์ การมอบรางวัลภาพยนตร์ยอดเยี่ยมประจำปี

สาขาภาพยนตร์ พบว่าสถาบันทางภาพยนตร์หลายประเภท มักจะอยู่นอกสถาบันการศึกษา ขณะที่สาขาศิลปะการละคร พบว่ามีการรวมตัวกันระหว่างสถาบันที่มีการศึกษาทางด้านศิลปะการแสดงได้จัดตั้ง “สมาพันธ์ศิลปะการแสดงระดับอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย” ขึ้น

7. เครือข่ายแบบรวม เป็นการสร้างเครือข่ายซึ่งรวมผู้สร้างกิจกรรมการวิจารณ์ทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบันเข้าไว้ด้วยกัน มีทั้งงานที่มีลักษณะระดับเมือง จังหวัด ประเทศ หรือนานาชาติ เช่น เทศกาลละครกรุงเทพ หรือการจัดเทศกาลภาพยนตร์

2.4.3 การเชื่อมโยงของเครือข่าย

สำหรับการเชื่อมโยงของเครือข่ายนั้น แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. เครือข่ายภายใน หมายถึงเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงภายในศิลปะสาขานั้นเพียงอย่างเดียว อาทิ เครือข่ายวรรณกรรม เครือข่ายทัศนศิลป์ เครือข่ายศิลปะการละคร เครือข่ายภาพยนตร์ และเครือข่ายสังคีตศิลป์

จากการศึกษาในระยะที่ 1 นี้ พบว่าการเชื่อมโยงภายในเครือข่ายศิลปะการละครมีความสลับซับซ้อนมากที่สุด เนื่องจากขนาดที่ค่อนข้างเล็กของวงการ และมีการแยกตัวกันอย่างชัดเจนระหว่างละครเชิงพาณิชย์กับละครทางเลือก หรือ “ละครอ้วน” และ “ละครผอม” โดยที่กลุ่มกระแสหลักอย่างผู้ผลิตละครอ้วนและสถาบันการศึกษาหลักเป็นเพียงอีกสายทางหนึ่งของวงการเท่านั้น ผลิตรายงานปีละไม่กี่เรื่องเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ผู้ที่อยู่เบื้องหลังในกลุ่ม “ละครผอม” ได้สลายตัวตนออกไป ไม่ว่าจะเป็นนักการละคร นักวิชาการและนักวิจารณ์ส่วนหนึ่ง จึงทำให้มีความร่วมมือระหว่างกันสูงมาก จนนักการละครอิสระ นักวิชาการอิสระ และนักวิจารณ์อิสระสามารถทำงานได้ นักการละครเดี่ยวสามารถผลิตงานละครได้ด้วยการหิบบัณฑิตผู้ร่วมทีมจากคณะละครอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากงานของ ประดิษฐ์ ปราสาททอง หรือนิกร แซ่ตั้ง พวกเขามีที่ยืนในสังคมอย่างชัดเจน นอกจากนี้ บุคคลหนึ่ง ๆ สามารถทำหน้าที่ได้หลายบทบาทในเวลาเดียวกันได้ กล่าวคือ นักการละครเป็นได้ทั้งผู้ผลิตงาน ผู้สอน และบางครั้งวิจารณ์ด้วย การเชื่อมโยงของเครือข่ายอิสระเหล่านี้นำไปสู่การสร้างคนทำงานขึ้นใหม่ต่อไปเรื่อย ๆ ทั้งนักการละคร กลุ่มละคร นักวิชาการอิสระ หรือถ้าจะกล่าวให้เข้าใจอย่างง่าย ๆ ก็คือ กลุ่มอิสระเชื่อมโยงกันได้เป็นพันธมิตรที่สำคัญที่สร้างความเคลื่อนไหวของวงการ

สาขาที่พบว่ามี ความซับซ้อนมากที่สุด ได้แก่ สาขาทัศนศิลป์ การสร้างเครือข่ายนั้นมีความซับซ้อนหลายชั้น สรุปได้ดังนี้

- ความซับซ้อนของตัวบุคคลกับบุคคลอื่น เช่น ครู - ลูกศิษย์ รุ่นพี่ - รุ่นน้อง
- ความซับซ้อนของตัวบุคคลกับบทบาทการทำงาน กล่าวคือ บุคคลหนึ่ง ๆ ทำงานทั้งในฐานะที่เป็นศิลปิน ผู้สอน ภัณฑารักษ์ นักวิจารณ์และผู้ชม

- ความซับซ้อนของตัวบุคคลกับสถาบัน ทั้งตัวแปรในเรื่องสถาบันการศึกษา จนเกิดระบบสถาบันนิยมเข้ามาเกี่ยวข้อง และสถาบันการทำงานอีกด้วย

- ความซับซ้อนในเรื่องอุดมการณ์และความคิด เช่น ความคิดทางการเมืองก็เกิดการสร้างเครือข่ายอีกแบบหนึ่ง

- ความซับซ้อนในพื้นที่ของการทำงาน เช่น ความเป็นเมืองและความเป็นภูมิภาคเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย

ความซับซ้อนในรายละเอียดต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้การสร้างเครือข่ายในสาขาทัศนศิลป์มีความหลากหลายและเดินไปในทิศทางใดก็ได้ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ทั้งสาขาวรรณศิลป์และสาขาทัศนศิลป์ต่างมีปัจจัยที่คล้ายกันอย่างหนึ่งในเรื่องจำนวนผู้ที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก ทั้งในเขตกรุงเทพมหานครและภูมิภาค ทั้งโลกจริงและโลกเสมือนจริง การสร้างงานศิลปะของวรรณกรรมและทัศนศิลป์เกิดขึ้นได้ง่าย มีเพียงปากกาหรือคอมพิวเตอร์เท่านั้น จนเกิดผู้สร้างงานศิลปะกระจายอยู่ทั่วประเทศ แต่สาขาวรรณศิลป์พบปัญหาในการส่งงานศิลปะถึงผู้อ่านด้วยระบบธุรกิจและการเสื่อมคลายของวัฒนธรรมการอ่าน ทำให้การวิจารณ์บนโลกจริงเริ่มเสื่อมความนิยมด้วยเช่นกัน เกิดสภาวะขาดแคลนในที่สุด การวิจารณ์ที่มีอยู่ก็ซุกซ่อนกระจายไปทั่วบนโลกเสมือนจริง เพราะธรรมชาติของผู้เสพวรรณกรรมมักจะมีความเป็นส่วนตัวสูง ทำให้เกิดการรวมตัวค่อนข้างยาก แต่สาขาวรรณศิลป์มีต้นทุนทางสังคมที่สร้างมานานตามสถาบันการศึกษาและร้านหนังสือต่าง ๆ การสร้างพลังสนับสนุนให้เกิดสังคมวิจารณ์อีกครั้งมีความเป็นไปได้สูง

สำหรับสาขาที่มีจำนวนผู้วิจารณ์มากที่สุดได้แก่สาขาภาพยนตร์ ส่วนใหญ่อยู่บนโลกเสมือนจริงโดยเฉพาะเฟซบุ๊ก อาจจะเป็นเพราะว่าเป็นสายศิลปะที่ราคาถูกที่สุดในการรับงานศิลปะ จึงมีลักษณะแพร่หลายกว่าศิลปะสาขาอื่น ๆ ประกอบกับการเสพภาพยนตร์มีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างศิลปะกับความบันเทิง จึงทำให้มีผู้รับงานศิลปะเป็นจำนวนมาก แต่การสร้างเครือข่ายของกลุ่มนี้มีเพียงผู้วิจารณ์กับผู้ติดตามเท่านั้น ไม่มีการสร้างเครือข่ายในลักษณะแนวนอนกล่าวคือระหว่างผู้วิจารณ์ระหว่างเว็บหรือแฟนเพจมากนัก หรือถ้าจะมีก็เพียงแนะนำเฟซบุ๊กหรือเชื่อมโยงเท่านั้น สำหรับเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกจริงยังคงมีความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองหลวงและต่างจังหวัดค่อนข้างมาก ประกอบกับข้อจำกัดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษาภาพยนตร์ ซึ่งเพิ่งเริ่มเป็นที่นิยมในช่วงที่สิบปีที่ผ่านมา ทำให้ไม่มีการศึกษาในเรื่องภาพยนตร์ศึกษาเชิงลึก ส่วนองค์กรสนับสนุนที่มีบทบาทต่อการเคลื่อนไหวในสาขาภาพยนตร์ก็จำกัดด้วยการสร้างระบบอุปถัมภ์

สาขาที่มีเครือข่ายการวิจารณ์น้อยที่สุด คือ สาขาสังคีตศิลป์ ไม่มีการวิจารณ์อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ยกเว้นการวิจารณ์มุขปาฐะที่แฝงอยู่ในกระบวนการสอนดนตรีไทย หรือกิจกรรมทางดนตรีไทยอย่างการประชันการประกวด และการแสดง รวมทั้งการเผยแพร่งานวิชาการ การวิจารณ์เริ่มปรากฏให้เห็นอยู่บ้างบนโลกเสมือนจริง แต่ส่วนใหญ่ออกมาในลักษณะของการแสดงความคิดเห็นสั้น ๆ หรือการอธิบายในเชิงบริบทมากกว่าการวิเคราะห์มิติทางสุนทรียภาพอย่างจริงจัง

2. เครือข่ายข้ามสายศิลปะ จากกิจกรรม "ค่ายการวิจารณ์" ซึ่งโครงการได้ดำเนินไปแล้วในโครงการวิจัยที่ 4 "การวิจารณ์ศิลปะ : รอยต่อระหว่างวัฒนธรรมสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต" การวิจารณ์ข้ามสาขาทำให้สังคมวิจารณ์มีความคึกคัก หลากหลายและน่าสนใจมากขึ้น ในการศึกษาเรื่อง "เครือข่ายการวิจารณ์" นี้ พบว่า มีเครือข่ายการวิจารณ์ข้ามสาขาอยู่บ้างในสาขาวรรณศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์และภาพยนตร์

สาขาวรรณศิลป์เชื่อมโยงการวิจารณ์ข้ามสาขามากที่สุด ในลักษณะงานต้นฉบับที่ถูกดัดแปลงไปใช้ในการสร้างงานละครเวทีและภาพยนตร์ เครือข่ายการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นมักจะเป็นไปในลักษณะบุคคลต่อบุคคลมากกว่า ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายนักการละคร นักวิชาการวรรณคดีและนักวิจารณ์สังคมจากการจัดงานละครเวทีและภาพยนตร์ของมาเกอร์ริต ดูราส หรือเครือข่ายสถาบันระหว่างสมาคมผู้กำกับกับสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยในการเสวนา "การดัดแปลงวรรณกรรมสู่ภาพยนตร์" ซึ่งหลายครั้งของการอภิปรายนั้น ก็นำไปสู่วิวาทะจากโลกจริงสู่โลกเสมือนจริง

การสร้างเครือข่ายข้ามสาขาที่มีการเคลื่อนไหวมากขึ้นในรอบหลายปีที่ผ่านมา คือ การจัดกิจกรรมภาพยนตร์ในพื้นที่วรรณกรรมต่างจังหวัดจนเป็นเครือข่ายภูมิภาค ตามพื้นที่ร้านหนังสือหรือชมรมนักเขียนทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ ภูเก็ตและนครราชสีมา รวมทั้งเครือข่ายระหว่างชมรมวรรณศิลป์กับชมรมภาพยนตร์ตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ สิ่งที่น่าสนใจก็คือการวิจารณ์ข้ามสาขาจากกลุ่มนักเขียนนั้นเต็มไปด้วยความเข้มข้นและหลากหลาย ถือเป็นพลังแห่งการวิจารณ์ที่สำคัญกับสังคมไทยอย่างหนึ่ง ในเชิงทฤษฎี การวิจารณ์แต่เดิมมาเป็นกิจกรรมที่แสดงออกด้วยภาษา ดังนั้นความชัดเจนในการใช้ภาษาจึงปรับตัวเข้ามาสนองการวิจารณ์ได้เป็นอย่างดี นอกจากพื้นที่ทางวรรณกรรมแล้ว เครือข่ายข้ามสาขาบางครั้งเกิดในพื้นที่แสดงศิลปะโดยตรงอย่าง แกลลอรี่ หอศิลป์ และห้องสมุดศิลปะบางแห่งจะนำเสนอภาพยนตร์ศิลปะหรือภาพยนตร์ทางเลือกเป็นครั้งคราว สาเหตุหนึ่งเพราะผู้กำกับอิสระหลายคนก็เป็นผู้สร้างงานศิลปะด้วย ดังจะเห็นได้จากอภิชาติพงศ์ วีระเศรษฐกุล เป็นต้น

การวิจารณ์ข้ามสาขาอาจช่วยส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าวในสาขาที่ขาดแคลนอย่างสังคีตศิลป์ ในรอบปีที่ผ่านมา มีการวิจารณ์ข้ามสาขาระหว่างศิลปะการละครกับสังคีตศิลป์ค่อนข้างมาก จากการเปิดการแสดงละครเวทีเรื่อง "โหมโรงเดอะมิวสิคัล" แม้ทัศนวิจารณ์ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการจัดการของละครเวทีและการแสดง มากกว่าการวิจารณ์เนื้อหาทางดนตรี แต่ก็ช่วยให้ นักวิชาการหลายท่านร่วมแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ในประเด็นการตีความใหม่อยู่บ้าง นับว่าเป็นการวิจารณ์ดนตรีไทยในรอบหลายปี

3. เครือข่ายต่างประเทศ นอกจากเครือข่ายที่เกิดขึ้นในประเทศไทยแล้ว ผู้วิจัยในสาขาศิลปะการละคร ทัศนศิลป์และภาพยนตร์พบการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายในไทยกับต่างประเทศแล้ว ทั้งในแง่การวิจารณ์ การร่วมแสดงและการเข้าอบรมสัมมนาในต่างประเทศต่าง ๆ ส่วนหนึ่งก็เพราะชื่อเสียงของศิลปินไทยที่ไปสร้างไว้ในต่างประเทศ ทำให้ทั่วโลกเริ่มรู้จักการละครและภาพยนตร์ของไทย โดยเฉพาะในทวีปเอเชียและยุโรป อีกส่วนหนึ่งก็เพราะการชวนขวายเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในไทยเอง ดังจะเห็นได้จากกรณีชมรมวิจารณ์ศิลปะการแสดง ขณะที่สมาพันธ์นักวิจารณ์นานาชาติ หรือ *fipresci* (The International Federation of Film Critics) ก็ได้

พยายามสร้างเครือข่ายกับชมรมวิจารณ์บันเทิงในประเทศไทย แต่ไม่ได้รับความร่วมมือโดยไม่ทราบสาเหตุเด่นชัด เป็นไปได้ว่าอาจจะเพราะปัญหาเรื่องค่าสมาชิกแต่ละปี ปัจจุบันมีเพียงนักวิจารณ์อิสระอย่างผู้วิจัยสาขา ภาพยนตร์ที่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกับองค์กรนี้

4. เครือข่ายกับองค์กรภายนอก

สาขาวรรณศิลป์เป็นสาขาเดียวที่เชื่อมโยงโครงการกับองค์กรภายนอก ในที่นี้หมายถึงเครือข่ายวรรณกรรม โดยเชื่อมโยงกับทุกระดับของเครือข่ายวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายบนโลกจริงที่ได้รับการยอมรับในสังคมอย่างสถาบันการศึกษา องค์กรอิสระ และเครือข่ายบนโลกเสมือนจริงทั้งผู้ที่มีชื่อเสียงและกลุ่มสมัครเล่น รวมไปถึงผู้ที่เริ่มหัดงานเขียนในเว็บไซต์เด็กดี และผู้หัดวิจารณ์ในบล็อกแก๊งค์ เป็นต้น โดยเป็นผู้สร้างงานวิจารณ์เองและนำเสนอข่าวสารทางวรรณกรรมอีกด้วย

อาจารย์เจตนา นาควัชระ ที่ปรึกษาของโครงการ ก็ได้เชื่อมโยงกับเครือข่ายในหลากหลายสาขา ทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะในสาขาศิลปะการละคร สังคีตศิลป์และทัศนศิลป์ จนเป็นที่ยอมรับและได้รับการเชื้อเชิญให้ร่วมงานเสวนาอยู่เป็นประจำ

สาขาภาพยนตร์ยังมิได้เชื่อมโยงกับเครือข่ายภาพยนตร์บนโลกจริงมากนัก แต่ได้เผยแพร่รายงานการวิจัยโครงการที่ 4 ของสาขาภาพยนตร์บนเว็บไซต์ของผู้วิจัย จนได้รับการแชร์และมีผู้นำไปเผยแพร่ต่อในสื่ออื่นอย่างท่วมท้น จนเริ่มมีการจัดเสวนาการวิจารณ์ภาพยนตร์เชิงมุขปาฐะและสื่ออินเทอร์เน็ตมากขึ้น

2.4.4 การโอนย้ายสถานภาพและความทับซ้อนของเครือข่าย การสร้างเครือข่ายของบุคคลหนึ่งหรือหน่วยงานหนึ่ง ไม่จำเป็นจะต้องสังกัดอยู่เพียงเครือข่ายเดียว แต่อาจข้ามไปมาระหว่างเครือข่ายได้ บุคคลหนึ่งทำหน้าที่หลายบทบาทในเครือข่ายที่ต่างกัน อาทิ ผู้สร้างงานศิลปะอาจเปลี่ยนหน้าที่ไปเป็นผู้สอนหนังสือ หรือเป็นผู้ชมและทำหน้าที่วิจารณ์ในกิจกรรมหนึ่ง ซึ่งสภาพการทับซ้อนนี้อาจเกิดชั่วคราวหรือถาวร

การโอนย้ายสถานภาพหรือความทับซ้อนของเครือข่ายนี้เกิดขึ้นได้ในทุกสาขาศิลปะ อาทิ นักเขียนที่เป็นทั้งนักวิชาการและนักวิจารณ์ในขณะเดียวกัน เช่นเดียวกับนักการละคร ศิลปินและนักวิจารณ์ที่สอนหนังสือตามสถาบันการศึกษา หรือศิลปินที่ต้องทำหน้าที่ภัณฑารักษ์ อีกระดับหนึ่งจะเกิดขึ้นกับกลุ่มที่ยังไม่มีชื่อเสียง การข้ามคร่อมไปมาระหว่างเครือข่ายผู้ชม ผู้วิจารณ์และผู้จัดงาน บางครั้งเพียงเพราะเขาต้องการเก็บข้อมูล จึงสามารถถดถอยตนไปชมภาพยนตร์ในที่ต่าง ๆ แม้จะไม่ได้รับเชิญ ดังจะเห็นได้จากกรณีของฟิล์มไวส์

บทบาททับซ้อนของบุคคลในเครือข่าย บางครั้งถือได้ว่าเป็น “ความสนใจของความขัดแย้ง” (conflict of interest) ซึ่งส่งผลต่ออิสรภาพของการวิจารณ์ บทบาทที่เป็นทั้งผู้สร้างงานศิลปะและเป็นผู้วิจารณ์ที่พบในเกือบทุกสาขา ส่วนใหญ่จะเป็นข้อห้ามในสังคมตะวันตก แต่ถือว่ายอมรับได้ในสังคมศิลปะไทย

ความทับซ้อนนี้ยังส่งผลจนถึงระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล บางครั้งเป็นความทับซ้อนข้ามสถาบันด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากสาขาทัศนศิลป์พบว่าความทับซ้อนของบุคคลเกี่ยวข้องกับสถาบันทั้ง

ทางตรงและทางอ้อม สถาบันเป็นเสมือนกล่องที่บรรจุสมาชิกในเครือข่ายแต่ละแห่งไว้ เมื่อบุคคลนั้นไปที่ใดก็มักจะถูกเชื่อมโยงกับสถาบันที่ตนจบมาและทำงานด้วยเช่นกัน

2.4.5 การสร้างเครือข่ายครบวงจรที่ลื่นไหล ได้แก่ ผู้สร้างงาน ผู้วิจารณ์ ผู้รับงานศิลปะ รวมทั้งหน่วยงานสนับสนุนการวิจารณ์ สามารถนำไปสู่การพัฒนาสังคมการวิจารณ์ได้มากที่สุด เพราะมีทั้งกำลังทรัพย์และพื้นที่ในการจัดงาน รวมทั้งสมาชิกที่มีทั้งความรู้และปัญญา ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์พบว่าเครือข่ายของเว็บไซต์เด็กดีสามารถสร้างเครือข่ายครบวงจรได้ เพราะนักเขียน นักอ่าน นักวิจารณ์ บรรณาธิการ และสำนักพิมพ์ร่วมมือกันเป็นกระบวนการสร้าง เสพ และแพร่กระจายอย่างครบถ้วน นำไปสู่การสร้างเครือข่ายรายย่อยอีกต่อไป เช่น เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับนักเขียน เครือข่ายนักเขียนกับนักอ่าน เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับบรรณาธิการ (สำนักพิมพ์) เครือข่ายระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีเครือข่ายที่เรียกได้ว่าครบวงจรแล้ว เครือข่ายเหล่านี้จะยังมีศักยภาพมากขึ้นถ้ามีความลื่นไหลในการสร้างเครือข่าย มีการพบปะสื่อสารกันทั้งโลกจริงและโลกเสมือนจริง รวมทั้งการสลายบทบาทของตนไป เช่น นักเขียนช่วยอ่านของนักเขียนผู้อื่น เป็นต้น

2.4.6 เครือข่ายบุคคลในฐานะสถาบัน (one-person institute) แทบทุกสาขาจะมีการสร้างเครือข่ายระดับบุคคลของผู้ที่มีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมในแวดวงนั้น จนบุคคลนั้นมีสถานะกลายเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม สาขาที่พบเครือข่ายบุคคลในฐานะสถาบันมากที่สุด ได้แก่ ทัศนศิลป์ มีตัวแทนทั้งในฐานะเครือข่ายศิลปะร่วมสมัย และเครือข่ายของศิลปินชื่อดัง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เครือข่ายรายบุคคลในฐานะสถาบันในสาขาศิลปะการละครมีความแตกต่างจากสาขาอื่นอยู่ค่อนข้างมาก ตรงที่บุคคลสถาบันเหล่านั้นมิได้ยึดตัวตนมากนัก แต่สามารถทำงานร่วมกับกลุ่มอื่น ดังจะเห็นได้จาก นิกร แซ่ตั้ง หรือประดิษฐ์ ประสาททอง เช่น เมื่อนิกร แซ่ตั้ง ทำงานร่วมกับ Babymine ผลิตงานละครเรื่อง “ใจยักษ์” ก็มีได้นำชื่อของตนเป็นจุดศูนย์กลาง เช่นเดียวกับ ประดิษฐ์ ประสาททองที่ร่วมมือสร้างสรรค์ละครเรื่อง “มายายักษ์” กับมหาวิทยาลัยบูรพา ก็เน้นการให้เครดิตกับสถาบันดังกล่าว นักวิชาการละครหลายท่านก็มีได้วางตัวเป็นสถาบันหลักที่มีความคิดเดียว แต่ประกอบด้วยสมาชิกที่มีความคิดหลากหลาย ดังเช่น อาจารย์เจตนา นาควัชระ

2.4.7 การรวมตัวกันของเครือข่ายบางกลุ่ม อาจจะช่วยลดปัญหาการสร้างเครือข่ายในระบบเดิมได้ ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายกลุ่มศิลปินโป๊ยเซียน ซึ่งเป็นเครือข่ายของศิลปินที่ได้รับทุนสนับสนุนจากคุณชุมพล พรประภา ช่วยลดทอนการสร้างเครือข่ายตามสถาบันที่เคยมีมาในระบบเดิม เพราะผู้สนับสนุนมิได้เลือกสนับสนุนเพียงสถาบันเดียว แต่หลายสถาบันพร้อมกัน อาทิ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยเพาะช่าง สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นต้น

2.5 ปัจจัยการเกิดเครือข่าย

ทุกสาขาสรุปรวมกันว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดเครือข่ายการวิจารณ์แบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.5.1 มีเป้าหมายร่วมกัน (by design)

ผู้วิจัยทุกสาขาสรุปรวมกันว่าปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ขึ้นในสาขาของตน ล้วนเกิดจากมีเป้าหมายร่วมกัน เพียงแต่ว่ารายละเอียดของเป้าหมายนั้นแตกต่างกัน โดยทั่วไปสามารถสรุปเป้าหมายที่ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายขึ้นได้ตามลักษณะดังนี้

1. เพื่อการแสดงออกและพัฒนาวัฒนธรรมการวิจารณ์ เห็นได้ในทุกสาขา
2. เพื่อยกระดับมาตรฐานของศิลปะสาขานั้นในรูปแบบอื่น อาทิ พัฒนาการเขียน พัฒนามาตรฐานภาพยนตร์ การประกวดรางวัล
3. เพื่อสร้างกิจกรรมและบริการสังคม อาทิ การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขยายพื้นที่ศิลปะการละคร การใช้ศิลปะเพื่อการบำบัดผู้ป่วยในกลุ่มต่าง ๆ การประชาสัมพันธ์การประกวดดนตรีไทย
4. เพื่อรวบรวมข้อมูลและสร้างชุมชนศิลปะ
5. เพื่อเผยแพร่ความรู้ อาทิ ความรู้ด้านวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ รวมทั้งความรู้ทางดนตรีออนไลน์ของสาขาสังคีตศิลป์ การสอนวาดภาพสีน้ำของกลุ่มต่าง ๆ
6. เพื่อธุรกิจการค้า เป็นเครือข่ายที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมศิลปินในการขายผลงานศิลปะ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีลักษณะเป็นหอศิลป์เอกชนหรือแกลอรี เช่น Gallery See Scape Art and Community เป็นต้น

2.5.2 เกิดจากวัฒนธรรม (by culture)

ผู้วิจัยหลายสาขาสรุปรวมกันว่าเครือข่ายการวิจารณ์บางครั้งเกิดขึ้นหรือเปลี่ยนรูปแบบไปเพราะพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ทั้งทางตรงและทางอ้อม สามารถสรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมการเสพงานศิลปะที่มีรูปแบบและเนื้อหาแตกต่างกัน ได้แก่ เครือข่ายภาพยนตร์ในกระแส เครือข่ายภาพยนตร์ศิลปะ เครือข่ายภาพยนตร์สยองขวัญ เครือข่ายภาพยนตร์อาเซียน เป็นต้น
2. วัฒนธรรมการเสพศิลปะแบบในเมืองและภูมิภาค ได้แก่ วัฒนธรรมการชมภาพยนตร์ในเมือง และวัฒนธรรมการชมภาพยนตร์แบบภูมิภาค
3. วัฒนธรรมพื้นที่บ้านที่วัดเป็นสถานที่สำคัญในการเรียนรู้ จึงทำให้เกิดเครือข่ายบ้าน - วัด - วัง ในสาขาสังคีตศิลป์ ซึ่งเป็นการล่มสลายของชนชั้นในการพัฒนาดนตรีไทย

4. การอุปถัมภ์เป็นค่านิยมบางอย่างที่ทำให้เกิดเครือข่ายขึ้นในสังคมไทย และแทรกซึมอยู่ในทุกสาขาศิลปะของไทย เพียงแต่ว่าจะมากหรือน้อยเท่านั้น โดยเครือข่ายจะออกมาในลักษณะครูกับศิษย์ รุ่นพี่กับรุ่นน้อง หรือเพื่อนร่วมรุ่น เป็นต้น

5. สาขาทัศนศิลป์พบความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ อาจารย์กับอาจารย์ ศิษย์กับศิษย์ รุ่นพี่กับรุ่นน้อง หรือความสัมพันธ์แบบเครือญาติ โดยความสัมพันธ์นั้นจะไม่มีมีการก้าวข้ามเครือข่ายกัน จนกว่าจะได้มีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง (ทั้งในกรณีโลกเสมือนและโลกความเป็นจริง) และปฏิสัมพันธ์นั้นจะมาจาก การเชื่อมต่อของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง จนเกิดเป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความต่อเนื่องนี้อาจทำให้เกิดการทับซ้อนของเครือข่าย

6. สาขาสังคีตศิลป์พบระบบอุปถัมภ์มากมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่การรับศิษย์ในสำนักดนตรีจนถึงขั้นตอนการคัดเลือกเข้าไปเรียนรู้จากในวงสืบทอด

7. สาขาอื่น ๆ อาจจะได้ประสบกับปัญหาระบบอุปถัมภ์มากนัก แต่ก็แทรกซึมอยู่ทุก ๆ สาขาผ่านวัฒนธรรมเกรงใจ ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการวิจารณ์มาก ทำให้ไม่มีการวิจารณ์อย่างแท้จริง อันเนื่องมาจากการขาดการวิจารณ์ในสังคมไทยยังเป็นการสร้างศัตรู (ทัศนศิลป์และศิลปะการละคร) สาขาภาพยนตร์พบว่าระบบอุปถัมภ์ได้ปิดกั้นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในเครือข่าย ซึ่งกลุ่มผู้หญิงจะได้รับผลกระทบมากที่สุด เนื่องจากไม่สามารถเข้าร่วมการสร้างคุณค่าตามรากฐานวัฒนธรรมไทยบางอย่าง เช่น การร่วมวงสุรา เป็นต้น

2.5.3 เกิดจากเทคโนโลยี (by technology)

การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้เกิดเครือข่ายที่เติบโตมาจากการพัฒนาทางด้านนี้โดยเฉพาะ โดยเฉพาะการพัฒนาของสื่ออินเทอร์เน็ต สรุปได้ดังนี้

1. พัฒนาการของเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน สาขาภาพยนตร์พบว่าความแตกต่างในเทคโนโลยีทางสื่อสารมวลชน ส่งผลต่อการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์อยู่ค่อนข้างมาก จากเดิมที่เป็นเครือข่ายจากผู้ประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์ด้วยกัน ต่อมารวมถึงกลุ่มที่ทำงานทางสื่อวิทยุโทรทัศน์ จนมาถึงรุ่นบล็อกที่ไม่จำเป็นต้องผ่านสื่อกระแสหลักหรือการแนะนำของรุ่นพี่อีกต่อไป ทุกคนสามารถสร้างงานและตัวตนผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตได้ จนมาถึงยุคสื่อสังคมในที่สุด

2. พัฒนาการของเทคโนโลยีต่องานต้นแบบ ปัจจุบันเทคโนโลยีส่งผลต่อการผลิตงานศิลปะต้นแบบในหลายสาขา ที่เห็นได้ชัดมากที่สุด คือ ภาพยนตร์ วิวัฒนาการของเครื่องบันทึกและการฉายภาพยนตร์จากฟิล์มมาเป็นวิดีโอและอินเทอร์เน็ต ส่งผลต่อการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์เช่นกัน เครือข่ายนักวิจารณ์ที่เติบโตจากสถาบันวัฒนธรรม กลายเป็นเครือข่ายการวิจารณ์ยุคโทรทัศน์และวิดีโอ และที่กำลังจะตามมาคือ เครือข่ายการวิจารณ์ยุคอินเทอร์เน็ต

3. สาขาวรรณศิลป์ก็ค้นพบในเรื่องนี้เช่นเดียวกัน ปัจจุบันงานวรรณศิลป์ไม่ได้มีแต่เพียงสิ่งพิมพ์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดวรรณกรรมออนไลน์ด้วย แต่ก็ยังไม่พบเครือข่ายการวิจารณ์งานประเภทนี้ ส่วนเครือข่ายบุ๊คบล็อกเกอร์เน้นการวิจารณ์งานวรรณกรรมที่ได้รับการตีพิมพ์มากกว่า

2.5.4 เกิดขึ้นเฉพาะการ (by crisis)

เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีปรากฏการณ์ในสาขาศิลปะหนึ่ง ๆ ส่วนใหญ่ถูกมองในเชิงลบ เพราะกระแสหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น นำไปสู่การแสดงความคิดเห็นหรือการวิจารณ์ที่มักจะแฝงด้วยอารมณ์จนเกิดการปะทะในรูปแบบต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์เหล่านี้ก็สามารถช่วยสร้างกระแสการวิจารณ์ให้เกิดขึ้นได้ในสาขาที่ขาดแคลน โดยเฉพาะสังคมศิลปะ

ในช่วง 1 ปีของการทำวิจัยโครงการนี้ พบเครือข่ายที่เกิดขึ้นเฉพาะการในสาขาทัศนศิลป์และศิลปะการละคร 2 ครั้ง โดยเฉพาะสาขาทัศนศิลป์ซึ่งมีการสร้างเครือข่ายเฉพาะการเพื่อแก้ไขและเรียกร้องเหตุการณ์ทางสังคมทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการเรียกร้องทางการเมืองจากกลุ่มศิลปินเพื่อประชาธิปไตย กลุ่มเครือข่ายศิลปินเพื่อการปฏิรูปสงขลา หรือการเรียกร้องที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจากกลุ่ม Friend of the River ในการปรับปรุงทัศนียภาพริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น

อีกสาขาหนึ่งคือศิลปะการละคร แต่เป็นปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว คือ เครือข่ายแฟนคลับของบี้ - สุภักษรีร่วมกันต่อต้านการนำบทวิจารณ์ภาษาอังกฤษของละครเวทีเรื่อง **Waterfall** มาลงในเว็บบอร์ดของพันทิป แฟนคลับของเขาริบบเข้ามาโจมตีและต่อต้านกระทุ้นั้นทันที เช่นเดียวกับที่พวกเขาเคยโจมตีภาพยนตร์เรื่อง “คู่กรรม โกโบริ อังศุมาลิน” ฉบับภาพยนตร์ อีกปรากฏการณ์หนึ่งเกิดขึ้นเป็นเครือข่ายที่มากปกป้องละครเวทีเรื่อง “บางระเมิด” หลังจากถูกทหารคอยตรวจตราการแสดง ส่งผลให้มีการเรียกร้องเสรีภาพต่อการแสดงจากประชาชนมากขึ้น

สังคมศิลปะไม่ค่อยมีการวิจารณ์ที่สาธารณะมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะวงใน แต่เมื่อมีการเผยแพร่งานแสดงดนตรีไทยผ่านสื่อสาธารณะอย่างโทรทัศน์ หรือผ่านสื่ออื่นในรูปแบบละครเวที ก็เกิดการวิจารณ์ทางดนตรีไทยเพิ่มขึ้น ดังนั้นอาจตั้งสมมติฐานได้อย่างหนึ่งว่า การแสดงดนตรีไทยในอดีตหรือก่อนหน้านี้ ล้วนเป็นการแสดงภายในที่จำกัด ไม่ว่าจะเป็นบ้าน วัด หรือวัง ทำให้ขาดแคลนการวิจารณ์ไปด้วย นอกจากวัฒนธรรมครูบาอาจารย์และการแยกกันของสำนักดนตรีอย่างสิ้นเชิง จนกระทั่งเมื่อมีการแสดงงานผ่านศิลปะแขนงอื่นที่มีการวิจารณ์อยู่แล้ว จึงทำให้เกิดการวิจารณ์ในสาขาสังคมศิลปะมากขึ้น

ผู้วิจัยในบางสาขาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดเครือข่ายนั้นไม่ได้หยุดนิ่งเสมอไป แต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงหรือผสมผสานมากขึ้น บางเครือข่ายเริ่มต้นจากการมีเป้าประสงค์เดียวกัน แต่หลังจากที่มีกิจกรรมดำเนินไประยะหนึ่งอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ก็อาจสร้างวัฒนธรรมเป็นของตนเองได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีของ ค่ายวรรณกรรมสัญจรของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม หรือเครือข่ายของกลุ่ม **Bangkok Sketcher** ในสาขาทัศนศิลป์ที่เริ่มตั้งเครือข่ายจากการมีเป้าประสงค์ร่วมกัน ก่อนที่จะมีการสร้างเครือข่ายเฉพาะการขึ้นเพื่อแสดงทัศนคติต่อการปรับปรุงทัศนียภาพริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น

2.6 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาเครือข่ายการวิจารณ์

แม้ว่าทุกสาขายอมรับว่าเครือข่ายการวิจารณ์ได้เกิดขึ้นในสังคมไทยแล้วในระดับหนึ่งก็ตาม แต่การพัฒนาให้เครือข่ายนั้นให้ดำรงคงอยู่ไม่ใช่เรื่องง่ายนัก สรุปลุบสรรคต่าง ๆ ได้ดังนี้

2.6.1 งบประมาณ การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างเครือข่ายนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากกลุ่มอิสระที่เรียกได้ว่า “เพราะรักจึงสมัครเข้าร่วม” คือเป็นไปด้วยความสนใจส่วนตัว พวกเขาต้องใช้งบประมาณส่วนตัวในการดำเนินงาน ต้องใช้ทั้งกำลังใจและกาย ทำให้ผู้จัดส่วนหนึ่งที่ทำด้วยใจรักต้องยุติการทำงานอย่างต่อเนื่องในที่สุด ถ้าจะให้มีการสร้างเครือข่ายที่มีพลังแล้ว จำเป็นต้องอาศัยแรงหนุนจากทางด้านอื่น ๆ มากกว่านี้

2.6.2 เครือข่ายแฟนคลับ ส่งผลต่อการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญา หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นการทำลาย ในช่วง 1 ปีที่ผ่านมาเครือข่ายแฟนคลับของสาขาศิลปะการละครมีตัวอย่างชัดเจนที่สุดจากเครือข่ายแฟนคลับปีเตอร์สกับการต่อต้านเสียงวิจารณ์จากต่างประเทศเมื่อผลงานละครเพลงของตนได้ไปแสดงที่สหรัฐอเมริกา ซึ่งสาขาศิลปะการละครและภาพยนตร์ก็ค้นพบในลักษณะเดียวกันในภาคที่ 4

สาขาอื่นเช่นวรรณศิลป์กับภาพยนตร์ ก็ได้เกริ่นนำถึงเครือข่ายแฟนคลับว่าสามารถส่งผลต่อการวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ด้วยเช่นกัน

2.6.3 เครือข่ายธุรกิจ สาขาวรรณศิลป์พบว่า ปัจจุบันการวิจารณ์ของเครือข่ายวรรณกรรมลดความเข้มข้นลง สืบเนื่องจากการเข้ามากำกับของเครือข่ายธุรกิจ โดยลักษณะที่เข้ามาแทรกแซงนั้นมีอยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่ กำกับรูปแบบและวิธีการวิจารณ์ กำกับการคัดเลือกผู้วิจารณ์ในกิจกรรมเปิดตัวหนังสือ และกำกับวิธีการเขียนคำประกาศรางวัลวรรณกรรมต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่าการวิจารณ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจหนังสือเพิ่มมากขึ้น

2.6.4 ความแตกต่างในความคิดทางการเมือง

ในช่วงที่ผ่านมา ความคิดทางการเมืองที่แตกต่างกันส่งผลต่อการวิจารณ์และการสร้างเครือข่ายในแวดวงศิลปะได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในสาขาทัศนศิลป์ วรรณศิลป์และภาพยนตร์ มีการแบ่งกลุ่มกันอย่างชัดเจน ถ้าอยู่ในกลุ่มผู้ที่มีความเชื่อทางการเมืองในทิศทางเดียวกัน ก็จะสนับสนุนกันเองค่อนข้างมาก แต่ถ้าเป็นกลุ่มที่มีความเชื่อทางการเมืองตรงกันข้าม ก็มีการโจมตีกันมากเกินไป บางครั้งมุ่งเฉพาะตัวนักเขียน ไม่ใช่จากงานเขียน ส่งผลให้งานวิจารณ์ไม่บริสุทธิ์อีกต่อไป

2.6.5 ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองกับภูมิภาค ความแตกต่างระหว่างเมืองกับภูมิภาคส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาเครือข่ายการวิจารณ์ทุกสาขา กิจกรรมในการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ส่วนใหญ่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานครหรือหัวเมืองใหญ่ ๆ บางจังหวัดไม่มีกิจกรรมหรือสังคมการวิจารณ์ใด ๆ เลยทั้งสิ้น นอกจากนี้ การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่จะมาจากส่วนกลาง โดยแทบจะไม่มีเสียงจากภูมิภาคเลยด้วยซ้ำ เสียงจากภูมิภาคมักจัดเป็นเสียงที่มีความสำคัญรองจากส่วนกลาง ดังเช่นคณะกรรมการที่ตัดสินใจการประกวด

ดนตรีไทย ถ้าเป็นระดับมหาวิทยาลัย มักจะมาจากส่วนกลาง แต่ถ้าเป็นการตัดสินระดับโรงเรียน มักจะมาจากผู้คนที่ท้องถิ่น ลักษณะเช่นนี้ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาเครือข่ายการวิจารณ์จากภูมิภาคเป็นอย่างยิ่ง

2.7 การบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ

หากพิจารณาตามวัตถุประสงค์ของโครงการทั้งสองข้อ สามารถสรุปการดำเนินงานของโครงการได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ประมวลและวิเคราะห์เครือข่าย (Compendium of Networks) นักวิจารณ์และผู้สนใจการวิจารณ์ศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสถาบันในประเทศไทย

จากข้อค้นพบทั้งหมดที่กล่าวไว้ตั้งแต่ข้อ 2.1 - 2.6 ได้ข้อสรุปว่า ทุกสาขาได้ประมวลและวิเคราะห์เครือข่ายการวิจารณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่เป็นการสนับสนุนการวิจารณ์ได้ภาพรวมไว้ทั้งหมด ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคลและสถาบัน โดยบางสาขาเก็บได้ข้อมูลครบถ้วนแทบทั้งหมด โดยรอเพียงการเคลื่อนไหวที่เป็นข้อมูลใหม่และการจัดกิจกรรมในระยะที่สองของโครงการ แต่ในบางสาขายังต้องมีการเก็บข้อมูลในส่วนที่ยังขาดแคลนอยู่ เพื่อให้เห็นภาพรวมมากขึ้น

วัตถุประสงค์ที่ 2 ศึกษาและทดลองกรณีตัวอย่างเพื่อหาศักยภาพของเครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ

ในการดำเนินงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อนี้ ทุกสาขาได้ค้นพบเครือข่ายตัวอย่างที่จะเสริมสร้างศักยภาพของการวิจารณ์ได้แล้ว และได้ทำการทดลองไปบางส่วนแล้ว ดังนี้

- สาขาทัศนศิลป์เลือกเพจการวิจารณ์ทัศนศิลป์ของถนน ชากัดดี
- สาขาวรรณศิลป์เลือกเครือข่ายโครงการ "อ่าน เขียน เรียนรู้ : ค่ายการวิจารณ์" กับ การเสวนาวรรณกรรมของกลุ่ม "Halglass" และเครือข่ายเว็บไซต์ "เด็กดี" และ "บล็อกแกงค์"
- สาขาภาพยนตร์เลือกทดลองการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์กับกลุ่มสถาบันการศึกษาในระดับภูมิภาค และกลุ่มผู้เขียนวิจารณ์บนหน้าแฟนเพจ
- สาขาสังคมศิลป์เน้นทดลองการสร้างเครือข่ายกับสถาบันการศึกษา 5 แห่งที่เป็นจุดศูนย์กลางของเมือง
- สาขาศิลปะการละคร เน้นการทดลองกับเครือข่ายผู้ชมหลังการแสดง และเครือข่ายครูอาจารย์ตามสถาบัน

แต่ด้วยข้อจำกัดในเรื่องเวลาการทดลองที่ไม่ถึง 1 ปีนั้น เป็นการสรุปภาพรวมที่เร็วเกินไป จำเป็นต้องมีการทดลองต่อไปเพื่อให้ได้ภาพการสร้างเครือข่ายที่มีศักยภาพอย่างชัดเจน โดยจะเห็นชัดเจนขึ้นในระยะที่สองของโครงการ

3. ข้อค้นพบประเด็นอื่น ๆ

3.1 การวิจารณ์ที่ยังไม่เต็มรูปแบบ ผู้วิจัยในหลายสาขาโดยเฉพาะในสาขาที่ขาดแคลนการวิจารณ์ พยายามค้นหากิจกรรมและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์เท่าที่จะเป็นไปได้ โดยกิจกรรมที่มีอยู่เหล่านั้นอาจจะไม่ใช่การวิจารณ์อย่างแท้จริง อาทิ กิจกรรมการสนทนาหลังการแสดงละครเวทีหรือการแสดงความคิดเห็นในโลกเสมือนจริงของสาขาสังคีตศิลป์ ส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้มากกว่า การขาดแคลนการวิจารณ์วรรณกรรมออนไลน์จนผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ต้องลงมือปฏิบัติเอง หรือการขาดการเชื่อมโยงกับภายนอกของบุคบล็อกเกอร์ รวมทั้งกิจกรรมของเครือข่ายนักเขียน ซึ่งไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับการวิจารณ์มากนัก แต่เป็นช่องทางสำคัญในการสื่อสารระหว่างนักเขียนกับนักเขียน และนักเขียนกับนักอ่าน ถ้ากิจกรรมเหล่านี้มีการสนับสนุนและการพัฒนาอย่างเต็มที่ที่สามารถนำไปสู่การวิจารณ์อย่างเต็มรูปต่อไป

3.2 เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างเครือข่าย ผู้วิจัยในหลายสาขาได้ครอบคลุมการค้นคว้าในส่วนของเนื้อหาที่มีนัยสัมพันธ์กับการสร้างเครือข่ายด้วย ซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้น่ามาก โดยหมายถึงการรวมกลุ่มหรือการสร้างเครือข่ายระหว่างผู้ที่มีความสนใจประเด็นเนื้อหาของศิลปะร่วมกัน แต่อาจจะไม่ใช่ตัวศิลปะโดยตรง อาทิ สาขาศิลปะการละครพบว่าเนื้อหาของละครเวทีมีความหลากหลายและเปิดกว้างมากขึ้น ทั้งในแง่เรื่องเพศและการเมือง การค้นพบข้อนี้ได้สวนทางกับกระแสที่เป็นอยู่ในแง่ที่รัฐบาลทหารจำกัดสิทธิและเสรีภาพในการแสดง สาขาภาพยนตร์มีการสร้างเครือข่ายภาพยนตร์ในเชิงเนื้อหาอยู่มากมายจนอาจพัฒนาการวิจารณ์ต่อไปได้อีก เช่น เครือข่ายภาพยนตร์อาเซียน เครือข่ายภาพยนตร์มานุษยวิทยา และเครือข่ายประเด็นเนื้อหาอื่นถ้ามีการสนับสนุนเครือข่ายเหล่านี้อย่างจริงจัง จะช่วยในการพัฒนาการวิจารณ์เชิงบริบทให้แข็งแกร่งขึ้นในสังคมไทย

3.3 รุนกับการสร้างเครือข่าย พบได้ในสาขาภาพยนตร์กับสาขาทัศนศิลป์ สาขาภาพยนตร์พบว่าการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์มีนัยสัมพันธ์กับเรื่องรุ่มต่าง ๆ อยู่ไม่น้อย ซึ่งหมายถึงทั้งผู้จัด ผู้ชมและผู้วิจารณ์ โดยมีความสัมพันธ์กับวิวัฒนาการของรูปแบบหรือเครื่องฉายภาพยนตร์ คือการฉายภาพยนตร์ในระบบฟิล์ม ระบบดิจิทัลและระบบอินเทอร์เน็ต รวมทั้งวัฒนธรรมการเสพภาพยนตร์ที่แตกต่างกันในพื้นที่ส่งผลต่อเครือข่ายที่สร้างขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายการวิจารณ์ในต่างประเทศซึ่งประกอบด้วยผู้ที่สนใจไปชมภาพยนตร์ตามสถาบันวัฒนธรรม ตามมาด้วยรุ่นดูภาพยนตร์ผ่านโทรทัศน์ ร้านวิดีโอและรุ่นอินเทอร์เน็ตในที่สุด ขณะที่เครือข่ายการวิจารณ์ของไทยเริ่มต้นจากกลุ่มแฟนคลับภาพยนตร์สถาบัน กลุ่มผู้ซื้อแถบบันทึกภาพละเมิดลิขสิทธิ์ ตามมาด้วยกลุ่มที่ใช้อินเทอร์เน็ต ขณะที่สาขาทัศนศิลป์พบได้ในเครือข่ายของคอนรู้นใหม่ เช่น เครือข่ายศิลปินหน้าใหม่คนต่อไป คอนรู้นใหม่เป็นตัวแปรสำคัญที่จะพัฒนาการวิจารณ์ในสาขาทัศนศิลป์ได้ เนื่องจากคอนรู้นใหม่ไม่มีชื่อสถาบันเป็นกำแพงกันความต้องการแสวงหาความรู้ในเรื่องการวิจารณ์ศิลปะ

3.4 ความเป็นทางการและไม่ทางการของการสร้างเครือข่าย ไม่สามารถระบุลักษณะของตัวแปรหรือผลที่จะทำให้เกิดความเป็นทางการหรือไม่

ทางการได้อย่างชัดเจน ทุกเครือข่าย ทุกกิจกรรมมีความเป็นทางการหรือไม่ทางการทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับธรรมชาติของกิจกรรมที่จัดขึ้นในขณะนั้น

ผู้วิจัยทุกสาขาพบว่าความเป็นทางการหรือไม่ทางการส่งผลโดยตรงต่อการสร้างเครือข่ายไม่มากนักน้อยเพียงมีความแตกต่างกันไปในรายละเอียด สาขาวรรณศิลป์พบว่า ความเป็นทางการเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลต่อความยั่งยืนของเครือข่ายและความต่อเนื่องของกิจกรรม เพราะมีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดทิศทาง กรอบและเป้าหมายในการดำเนินการได้อย่างเด่นชัด อีกทั้งยังสามารถกำหนดผู้รับผิดชอบไว้อย่างชัดเจนด้วย แต่ข้อด้อยก็คือจะขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้บริหารในองค์กรนั้น ๆ ขณะที่ความไม่เป็นทางการสามารถสร้างเครือข่ายได้ง่าย มีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ อาจเกิดจากจุดประสงค์ร่วมกันหรือตามวาระ ทำให้เครือข่ายสามารถปรับรูปแบบและเนื้อหากิจกรรมได้อย่างรวดเร็วตามเป้าประสงค์และปัจจัยภายนอก ซึ่งความไม่เป็นทางการนี้ทำให้เครือข่ายวรรณกรรมมีความเคลื่อนไหวไปได้ แต่อาจจะมีผลเสียต่อความคงทนถาวรและศักยภาพของเครือข่ายในระยะยาว

3.4 นอกจากอินเทอร์เน็ตเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์บนโลกเสมือนจริงแล้ว อินเทอร์เน็ตก็ยังมียุทธศาสตร์สำคัญในการเชื่อมโยงองค์กรหรือสถาบันที่ปิดตัวอยู่แต่ในแวดวงของตน ให้เชื่อมโยงกับสังคมภายนอกได้ โดยเฉพาะสถาบันการศึกษา สาขาวรรณศิลป์พบว่ากิจกรรมทางการวิจารณ์ส่วนใหญ่เป็นขององค์กรภายนอก มิใช่สถาบันการศึกษา แต่เมื่อมีการใช้สื่อสังคมออนไลน์แล้ว กิจกรรมของสถาบันศึกษาก็แพร่ออกไปโดยเฉพาะเครือข่ายนิสิตนักศึกษา เช่นเดียวกับการจัดกิจกรรมของคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่เชื่อมโยงกับภายนอกได้ตั้งแต่มีเฟซบุ๊ก ทั้งนี้ความต่อเนื่องและความเข้มข้นของกิจกรรมจะ

3.5 ขึ้นอยู่กับทั้งปัจจัยภายนอก คือ บริบทสังคม และปัจจัยภายใน คือ ความเข้มแข็งของสมาชิกในแต่ละรุ่น

3.6 เครือข่ายได้สกัดกันคนที่อยู่นอกเครือข่าย เครือข่ายอาจจะมีประโยชน์ในการสร้างสรรค์กิจกรรมการวิจารณ์ให้เกิดขึ้น แต่ก็มักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้ที่อยู่ในเครือข่ายก่อน ดังจะเห็นได้จากเครือข่ายนักวิจารณ์ภาพยนตร์ในอดีต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงสื่อมวลชนด้วยกัน ผู้ที่จะเป็นนักวิจารณ์ได้ล้วนแต่จะต้องเติบโตมาจากการเป็นสื่อมวลชนก่อน นักวิจารณ์แต่ละคนก็จะเขียนวิจารณ์ลงสื่อสิ่งพิมพ์หลายฉบับพร้อมกัน เป็นการยากสำหรับผู้ที่ยอยู่นอกเครือข่าย จนกระทั่งเกิดบล็อกที่ทำให้นักวิจารณ์ทางอินเทอร์เน็ตมีโอกาสมากขึ้น

สาขาทัศนศิลป์พบว่าเครือข่ายจากสถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยที่เปิดสอนวิชาทัศนศิลป์หรือจิตรกรรมในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย รวมทั้งเครือข่ายที่มาจากบุคคลที่เป็นอาจารย์อาวุโสเป็นตัวสกัดกันการวิจารณ์มากที่สุด

3.7 รูปแบบของการวิจารณ์ที่ดูประหนึ่งว่าได้สร้างพลังทางปัญญาอย่างเต็มทีนั้น ล้วนมีส่วนช่วยส่งเสริมกิจกรรมทางปัญญาในสาขานั้น ๆ อยู่บ้าง ไม่มากนักน้อย ตัวอย่างหนึ่งก็คือบทแนะนำหนังสือของแฟนเพจและบล็อกนั้น แม้อาจจะไม่ใช่การวิจารณ์อย่างเต็มรูปแบบ แต่ก็ช่วยส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่าน

4. ข้อสังเกตและนัยที่มีต่อการวิจัย

จากการประมวลผลการวิจัยจาก 5 สาขา โครงการได้ข้อสรุปรวมของการวิจัยครั้งนี้ที่จะนำไปสู่การพัฒนาในระยะที่ 2 ได้ดังนี้

4.1 ความถดถอยของการวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ ได้รับการทดแทนจากการเกิดขึ้นของสื่ออินเทอร์เน็ต แต่ก็ยังไม่มีสิ่งใดที่จะทดแทน “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ได้ ดังนั้นเครือข่ายทั้งโลกจึงกับโลกเสมือนเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสังคมการวิจารณ์ในศิลปะของไทย

4.2 การสร้างเครือข่ายทางศิลปะในปัจจุบันล้วนเกิดจากจุดเล็ก ๆ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ในยุคใหม่ที่กลไกในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเปลี่ยนไป โดยเฉพาะจากอิทธิพลของอินเทอร์เน็ต บทบาทของ “ศูนย์กลาง” จำเป็นต้องถดถอยไปโดยปริยาย ในด้านการวิจารณ์ซึ่งแต่เดิมอาจถูกกำกับด้วยปรมาจารย์เพียงไม่กี่คน ซึ่งมีสื่อสิ่งพิมพ์ (หรือแม้แต่สื่อวิทยุและโทรทัศน์) สนับสนุน เมื่อปัจเจกบุคคลมีโอกาที่จะแสดงออกมากขึ้น การเกาะกลุ่มกันเป็น “เครือข่าย” จึงเป็นการสร้างพลังทางปัญญาในรูปแบบใหม่ที่ไม่ต้องการ “ผู้นำ” เพียงไม่กี่คนดังเช่นในอดีต

4.3 การวิจารณ์ที่เกิดขึ้นอย่าง “ไม่เต็มรูป” ซึ่งต่างจากบทวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบเดิม จะพัฒนาได้ก็ต่อเมื่อเกิด “ทวิวจน์” ขึ้น ยิ่งถ้าผู้ที่เข้ามาร่วมทำทวิวจน์ซึ่งกันและกันให้ชี้แจงเหตุผลในการประเมินคุณค่า การวิจารณ์ก็ย่อมจะปรับคุณภาพของตนเองได้ รูปแบบ “กระหู่” ที่เคยมีมาไปไม่ได้ไกล เพราะสมาชิกไม่เอาจริงเอาจังพอ ไม่ใช่เวลาคิดหาเหตุผลและข้อมูลมาขัดแย้งกัน แนวคิดเรื่อง “ทวิวจน์” กับ “เครือข่าย” เสริมพลังให้แกกัน

4.4 หลายสาขาได้แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกับเครือข่ายนานาชาติมากขึ้นและโดยตรง แต่เท่าที่ผ่านมายังมิได้มีการตอบสนองต่อโลกาภิวัตน์ได้อย่างเต็มที่

4.5 การเดินทางมาเลือกที่จะทำวิจัยเรื่องเครือข่ายนั้น เป็นการเดินทางมาถูกต้องแล้ว ความต่อเนื่องของโครงการเป็นข้อได้เปรียบ เพราะถ้าจะทำหน้าที่เป็นผู้ “ประสาน” เครือข่าย ผู้วิจัยทั้งชุดนี้และชุดในอดีตมีประสบการณ์มาจากโครงการวิจัยก่อนหน้านี้ในเรื่องของเนื้อหาและคุณภาพของการวิจารณ์ รวมทั้งบริบทที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการพัฒนาการวิจารณ์

4.6 การที่มีผู้เรียกร้องให้โครงการทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานกัน เท่ากับเป็นการให้ความไว้วางใจต่อนักวิจัยและโครงการที่ทำงานอย่างต่อเนื่อง และในการเสริมพลังให้แก่ สกว. ด้วย

โดยสรุปแล้ว การดำเนินงานวิจัยของทั้ง 5 สาขาในช่วง 6 เดือนแรกของระยะที่ 1 ถือได้ว่าบรรลุวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยทุกสาขาสามารถเห็นภาพรวมในเรื่องของประเภทและการสร้างเครือข่ายได้ชัดเจนขึ้น เครือข่ายนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้น แต่มีมานานแล้ว และมีความเชื่อมโยงกับประเพณีและรากฐานทางวัฒนธรรม

ไทยค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในเรื่องระบบอุปถัมภ์ในเชิงอาจารย์กับศิษย์ หรือรุ่นพี่กับรุ่นน้อง โดยทั่วไปแล้ว การศึกษาเรื่องเครือข่ายการวิจารณ์นั้นเป็นเรื่องที่ใหม่มาก แม้แต่ในวงวิชาการระดับนานาชาติ ข้อค้นพบดังกล่าว ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบวัฒนธรรมไทยนั้น อาทิ ระบบอุปถัมภ์กับการสร้างเครือข่ายนั้น เป็นเรื่องที่ไม่ปรากฏ ทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ ซึ่งข้อค้นพบเหล่านั้นเกิดจากการสังสมทางประสบการณ์ของโครงการในเรื่องนี้ และการทำงานอย่างจริงจังของผู้วิจัย แม้ว่าในขั้นแรกอาจจะยังไม่ชัดเจนในบางสาขา แต่ก็ชัดเจนขึ้นในระยะที่ 2 ของโครงการ นอกจากนี้ข้อค้นพบในหลายประเด็น จะได้นำมาศึกษาในแต่ละสาขาอย่างลึกซึ้งขึ้นทั้งในช่วงระยะ สิ้นสุดท้ายของโครงการ และเป็นเนื้อหาสำคัญในการวิจัยภาคต่อไป
